Theodor Rosetti

Trei studii despre forme și fond

colecţie coordonată de Victor Rizescu

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂŢII NAŢIONALE
PENTRU CERCETARE ŞTIINŢIFICĂ .

© *2006* DOMINO®
Toate drepturile asupra ediţiei aparţin editurii.

Editor: Ana Daniela Budică
Consilier editorial: Laurian Stănchescu

Corectură: Victoria Milescu
Tehnoredactare: Laurenţiu Budică
Coperta: DOMINO®

gândire politică românească
9

Theodor Rosetti

Trei studii despre forme și fond

ediție și prefață
de Victor Rizescu

DOMINO®
2006

Notă asupra ediției:

Volumul reunește trei articole unite prin aceeași problematică, ce cuprind contribuția lui Theodor Rosetti la dezvoltarea „teoriei formelor fără fond".

„Despre direcțiunea progresului nostru" a apărut în *Convorbiri literare*, vol. VIII, 1874. Textul a mai fost reeditat în Eugen Lovinescu, ed., *Antologia ideologiei junimiste*, București, Casa școalelor, 1942 și—parțial—în Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, ed., *A fi conservator*, București, Meridiane, 2003.

„Mișcarea socială la noi" a apărut în *Convorbiri literare*, vol. XIX, 1885. Textul nu a mai cunoscut o altă reeditare.

„Scepticismul la noi", a apărut în *Convorbiri literare*, vol. XXV, 1891. Textul nu a mai cunoscut o altă reeditare.

Au fost aplicate normele ortografice actuale, respectându-se în același timp anumite particularități de exprimare ale autorului și epocii.

Despre direcțiunea progresului nostru

Despre direcțiunea progresului nostru

Un învățat modern a avut ideea originală de a stabili un fel de termometru social sau cum îl numește el un sociometru, prin care să se poată judeca la prima vedere gradul de dezvoltare al deosebitelor popoare, comparate între dânsele. Ca bază unitară a acestei măsuri, acel învățat voia să adopte numărul forțelor naturale pe care un popor oarecare a ajuns a-1 face tributar omului. Căldura și greutatea erau singurii agenți fizici pe care societățile antice și le supuseseră. Aceea a vântului sau a aerului pus în mișcare veni pe urmă, și la aste trei, se mărgini mult timp stăpânirea omului asupra naturii din afară. Veacul de mijloc ne aduce odată cu descoperirea busolei, folosirea magnetismului, iar timpurile mai noi, în sfârșit, expansiunea gazului, electricitatea și lumina.

Dacă, fără a ne ascunde cât de rudimentară e ideea așa-numitului sociometru, totuși am încerca a face aplicarea ei la poporul nostru, întâiul lucru ce va frapa pe observator este că societatea noastră a rămas în privința stăpânirii asupra acestor agenți fizici în starea primitivă. În uzul și viața poporului nostru, putem zice că n-a intrat până astăzi nici-una dintre descoperirile moderne, care înzecind puterea brațului omenesc, caută a emancipa din ce în ce mai mult pe om de munca veșnică la care e osândit în lupta pentru existență. Toate îmbunătățirile mijloacelor de muncă, câte le vedem introduse până acum la noi, nu sunt în adevărata lor fire decât un produs exotic. Stăpânirea peste materia brută nu stă, într-adevăr, în întrebuințarea singuratică a cutărui sau cutărui alt agent îmbunătățit, ci în intrarea acestor agenți în viața zilnică și obișnuită a poporului. La noi însă, câte încercări s-au făcut în acest înțeles, nu au venit până acum decât de la străini și nici o descoperire, nici o îmbunătățire cât de mică, proprie neamului nostru, nu o găsim înscrisă în cartea cea mare a biruințelor spiritului omenesc asupra naturii inerte. Întrucât poporul nostru nu a stat în legătură cu neamuri străine, întrucât îndemnul și sila unei civilizații externe nu l-a îndatorat până la un grad oarecare a ieși din amorțirea sa, el a urmat lupta pentru existență în contra naturii cu aceleași unelte simple și nemeșteșugite pe care le-a primit de la strămunii săi. Un car și un plug, precum le vedem zilnic în lucrare la noi, ne pot spune mai mult asupra adevăratului progres, decât toate declamațiile jurnalistice, decât urmărirea tuturor discuțiilor de politică transcendentă.

„A ști este a putea“ – a zis părintele științei moderne, vestitul Baco de Verulam. De vom aplica această axiomă la starea intelectuală a poporului nostru, va trebui să mărturisim cu uimire, că nu numai poporul român e unul dintre acelea care știe mai puțin, ceea ce s-ar putea explica într-adevăr prin împrejurările nepriincioase în care a trăit până acum; dar ce e mai rău este că e un popor care se hotărăște cu greu de a voi să știe. „Nil admirari“ era o zicătoare a strămbunilor noștri, și în adevăr oricine cunoaște poporul român, trebuie să vadă, că acel „nil admirari“ se aplică tot așa de bine la țăranul Dunării ca și la strămoșul său de pe țărmul Tibrului. Dacă la acesta din urmă însă era poate rezultatul simțului de sine ce era în drept a-1 avea ca stăpân al lumii, la cel dintâi nu poate fi decât rezultatul unui soi de lene, care menținând spiritul întregii națiuni în cărările bătute de demult, a dezvățat-o de orice acțiune proprie, de orice manifestare vitală. Această lâncezire a intelectului național se arată, precum nici putea fi altfel, sub îndoita formă: a unei retrogradări economice simțite și a unei capacități și mai simțite încă pe tărâmul organizării sociale.

În lupta sa contra naturii, omul a trebuit de timpuriu să se asocieze cu semenul său. În adevăr, oricât știința modernă a putut trage vălul de pe originile gintei umane, oricât a urmărit în decursul veacurilor obârșia omenirii, nicicând nu s-au găsit urme de om izolate. Populațiile lacustre, locuitorii peșterilor, ca și sălbaticii cei mai îndepărtați și izolați pe care i-am cunoscut, ne-au dat pururea icoana unei împreună viețuiri, unei organizări sociale oarecare. Neputința în care se află omul izolat de a se împotrivi cu izbândă puterii

dușmane a naturii, neajunsul mijloacelor sale fizice a trebuit de la cea dintâi ivire a sa pe pământ să-l aducă în asociere cu semenul său. Dacă deja la unele soiuri de animale vedem o astfel de conlucrare adeseori chiar foarte dezvoltată, cu atât mai mult o putem privi ca stare normală a omului, care prin limbă și inteligență posedă singurele mijloace de dezvoltare ale unei stări de împreună lucrare pe care la animale le vedem staționare. Fără a intra în dezvoltări asupra punctului atât de discutat al originii societății omenești, putem constata după starea științei de astăzi că această societate, departe de a fi produsul liberului-arbitru al unor indivizi, e, din contră, un produs natural. Teoria contractului social e o teorie învechită, și a voi astăzi a explica societatea prin acel contract sinalagmatic ar fi o erezie științifică tot așa de mare, ca și a admite că lumea fizică se compune numai din patru elemente. Slăbiciunea individuală a omului a trebuit să conducă de timpuriu pe cel mai tare sau pe cel mai inteligent la subjugarea semenului său, pentru ca, sporindu-și acțiunea individuală prin adăugarea unei alte acțiuni adecvate cu a sa, să-și sporească puterea de rezistență și de acțiune contra agenților naturali. Dezvoltarea acestei stăpâniri individuale a omului asupra omului a fost sâmburele din care s-a dezvoltat ideea statului, a cărui rațiune de a fi nu este alta decât neajunsul omului izolat de a realiza tainicul scop al existenței sale.

În loc de a vedea prin urmare în stat o ființă absolută și bazată pe raționament, vom găsi în el o ființă reală anterioară oricărei raționări asupra necesității și scopului, o personalitate colectivă, cu un organism mai mult sau mai puțin dezvoltat, dar pururea cu o voință,

cu scopuri, cu forțe cu totul deosebite de acelea ale indivizilor din care se compune. Bazat în esența sa pe conformitatea de trebuințe și interese a unei despărțiri de oameni mărginite pe un teritoriu oarecare, el are în țară și populație elementele sale primordiale. Unitatea de gintă, deși nu neapărată pentru existența sa, este, totuși, un postulat, care decurge deja din caracterul de personalitate al existenței sale. De-aci tendința tuturor statelor de a reduce prin orice mijloace populația lor la omogenitate, tendința ginților împrăștiate în mai multe state de a se contopi într-un singur stat.

Acest caracter al statului, ca o personalitate deosebită de individualitățile din care se compune, îl face a fi primul și adevăratul purtător al culturii. Precum numai în el o viață individuală ajunge a fi cu putință, care după îndestularea trebuințelor materiale ale omului, să-i lase timpul slobod pentru ocupația dezinteresată a inteligenței, așa numai prin el se pot realiza cerințele mai înalte ale naturii omenești. De la situația statului și a individului către comunitate va atârna în ultima instanță dezvoltarea intelectuală, mai mult sau mai puțin normală a caracterului acestuia, și prin urmare tot ceea ce numim progres. El fiind manifestarea cea mai puternică a intelectului uman, fiind forma în care întrupează tendințele și puterile unui popor întreg, îl vom putea considera pe bună dreptate ca purtătorul de căpetenie al vieții unei națiuni. Cu dânsul stă și cade individualitatea colectivă ca al cărui mădular numai omul îi poate realiza toate tendințele proprii ale naturii sale; în el se oglindește singur acel substrat al individualităților deosebite, pe care-l numim caracterul sau geniul unei națiuni. Oricâte roade bogate

ar produce individualitatea cea mai bine constituită, numai în stat aceste roade ajung a fi comune omenirii, numai în el și prin el se îmbogățește comoara de cunoștințe și forțe adunate, comoară compusă atât din mulțimea obolurilor date de săraci, cât și din rarii talanți aduși de cei bogați.

Am zis mai sus că statul are ca elemente constitutive și oarecum primordiale ale existenței sale un teritoriu mărginit, locuit de o populație dată. Scopul său în realizarea forțelor ascunse așezate de natură în embrionul omenesc, fiind cu neputință fără o câtime de agenți materiali supuși acțiunii sale, este evident că teritoriul va fi primul și, pentru început, cel mai important element de existență.

Ca formă exterioară și oarecum fizică, sub care se înfățișează personalitatea statului, teritoriul pe care-l ocupă va avea o îndoită înrâurire asupra caracterului său și asupra relațiilor sale cu alte state individuale. Istoria omenirii e plină de lupte pentru stăpânirea teritorială, și când vedem tenacitatea și pasiunea cu care doi vecini își dispută un petic de pământ de multe ori neînsemnat, nu ne-am putea explica această înverșunare dacă nu am ști că pentru unul sau altul acel petic, în aparență neînsemnat, este un element de dezvoltare sau poate chiar o absolută condiție de existență.

Configurația granițelor, dezvoltarea țărmurilor maritime, poziția generală geografică sunt elementele cele mai importante în privința relațiilor din afară ale unui stat. Configurația geologică, proporția între văi, câmpii și munți, câtimea și puterea apelor stătătoare sau curgătoare, împelșugarea naturală, clima, sunt, din

contră, elementele importante în privința vieții dinăuntru a statului. Elementele acestea naturale fiind date odată pentru totdeauna și numai într-un grad foarte mic supuse amestecului acțiunii omenești, avem a le privi pe de o parte ca pe un moment oarecum fatal în dezvoltarea individuală a fiecărui popor, iar pe de altă parte prin împotrivirea sau ajutorul pe care-l dau acțiunii omenești ca niște agenți puternici asupra voinței omului.

De la gradul de iscusință, de la spiritul de consecvență, cu care un popor dat va urmări rotunjirea cea mai normală a teritoriului său, sau și mai mult, adoptarea celui dat la scopurile sale vitale, vom putea trage o primă concluzie asupra vitalității sâmburelui individual, ce se dezvoltă în acel popor, asupra rodirii intelectuale, la care ne putem aștepta de la el.

Privind din acest punct de vedere starea noastră, trebuie să mărturisim iarăși că stăpânirea omului asupra naturii la noi nu a ieșit încă din stadiul primitiv al unei exploatări barbare și neîngrijite. Bogățiile nenumărate pe care le conțin munții noștri stau nu numai neexploatate, dar chiar necercetate. Chiar acolo unde, cum ar fi salinele noastre, interesul fiscal a menținut exploatarea începută *ab antiquo*, mijloacele cu care extragem mineralele sunt tot atât de primitive ca în timpul străbunilor, care au deschis aceste izvoare de bogăție. Neîngrijirea statului față de aceste mine ce au un produs, care formează o parte însemnată din bugetul său, e o ilustrare flagrantă de neîngrijirea economică, cu care, precum vom vedea mai jos, întregul popor tinde a seca izvoarele de avuție, puse de natură la dispoziția sa.

Izvoarele și râurile, această sorginte de viață și rodire, curg acum ca și înainte de secole din munții noștri, fără ca omul să fi găsit vreun singur chip de a întrebuința puterea lor, de a regla cursul lor adeseori torențial, de a face, într-un cuvânt, să-l servească, fie puterea motrice, fie acțiunea fertilizantă a acestui agent puternic, pe care natura a putut să-1 pună la dispoziția omului; ba mai mult, prin stârpirea sistematică și neîntreruptă a pădurilor noastre de munte, aceste râuri, în loc de a fi o binefacere, tind din ce în ce mai mult a deveni un blestem pentru împrejurările prin care curg.

Dacă, lăsând la o parte bogățiile naturale primitive date odată pentru totdeauna de natură, venim la acelea pe care natura nu le acordă decât ca rezultatul unor combinații mai perfecte de lucru, găsim în agricultura noastră aceleași elemente de neîngrijire, aceleași perspective mâhnitoare pentru popor.

Dintr-un capăt al țării în celălalt, vedem aplicându-se fără milă un sistem de prădare a bogățiilor naturale, care sub pretext de cultură conduce direct la secarea pământului nostru strămoșesc. Peste tot locul, pădurile seculare cad sub toporul proprietarilor, lacomi de a-și procura câteva sute sau mii de galbeni mai mult pe care să-i poată cheltui în desfătările străinătății. Iar locurile așa deschise, dacă nu sunt osândite a fi prefăcute în imașe sterile, cad sub nume de curături adeseori în regimul unei exploatări neinteligente, care de pildă în Moldova a prefăcut deja un număr bun de dealuri în râpi și ponoare sterile. O neîngrijire tot atât de mare o vedem pe locurile menite prin chiar situația lor la arătură. Cu o nepăsare mândră față de experiențele seculare ale altor popoare, față de descoperirile științei

moderne, agricultorul român continuă a semăna de sute de ani pe aceleași locuri aceleași esențe, și dacă acest sistem de exploatare absurd a început în timpurile din urmă a da recolte din ce în ce mai mici, el, în loc de a căuta rațiunea acestui fenomen în sărăcirea necesară a țarinei sale, o caută în anotimpurile rele. Singura îmbunătățire care s-a adus în exploatarea noastră agricolă e însăși menită a grăbi calamitatea ce ne așteaptă, de vom urma cu acest sistem. Voim a vorbi despre instrumentele îmbunătățite în agricultură, cu care au început cultivatorii cei mari să-și înzestreze gospodăriile. Toate aceste îmbunătățiri nu tind, în adevăr, decât de a munci mai bine un biet pământ ostenit deja de lucrul atâtor generații, a aduce la suprafață și a supune la aceeași tratare barbară păturі din ce în ce mai adânci, luând astfel generațiilor viitoare până și putința unei îmbunătățiri. Cât pentru a reda țarinei sub o altă formă ceea ce i s-a sustras sub formă de grâne, nimeni nu gândește; și chiar în jurul centrelor de populație celor mai mari, putem vedea în movile de gunoaie neîntrebuințate o icoană credincioasă despre neîngrijirea nu numai sanitară, dar și agricolă a poporului nostru.

Rasa vitelor de muncă, aceste ajutoare puternice ale agricultorului, ne piere din zi în zi, și nu e departe timpul când această țară mănoasă, care hrănea cu vitele sale statele vecine, care era renumită pentru cantitatea și calitatea unor produse, pentru a căror creștere și înmulțire pământul ei pare a fi menit de natură, va importa de la nemți, englezi și francezi până și vitele sale domestice (deja statul nostru își cumpără regulat remontele din Rusia).

Ca să caracterizăm într-un cuvânt rezultatul definitiv al acestui sistem economic, putem zice că românul exportă *en detail* și cu încetul însăși țarina sa și-o preschimbă în obiecte de lux neproductive. În acest mod de exploatare constă adevărata primejdie economică pentru viitorul nostru național. Secând unul după altul izvoarele naturale ale bogăției naționale, neîngrijindu-se pentru reconstituirea puterilor productive pierdute, el tinde a face din pământul român tot o *tabula rasa* pentru întreprinderile economice ale capitalului și muncii străine, precum pe tărâmul legislativ și social, prin ștergerea tuturor datinilor strămoșești, tuturor începuturilor de organizare proprie, am făcut o *tabula rasa*, pe care formele de cultură străină transplantate fără spiritul care le-a creat și pe care la noi aceste forme nici nu-1 pot avea, a produs icoana multicoloră și variată, dar lipsită de orice unitate a instituțiilor noastre publice. Deznaționalizând pământul român, precum deja am deznaționalizat instituțiile publice și traiul privat, vom ajunge cu încetul și pe nesimțite, dar cu atât mai sigur la pierderea însăși a individualității naționale.

Dacă de la industria privată ne întoarcem privirile către stat și încercăm a vedea care este grija sa pentru teritoriul național, găsim la dânsul aceeași tendință de exploatare irațională, aceeași lipsă de grijă pentru viitor. Am vorbit mai sus deja despre sistemul exploatării minelor noastre de sare. Am putea cita ca exemplu de o neîngrijire poate și mai mare administrația întinselor păduri de pe fostele moșii mănăstirești. Abstracție făcând de abuzurile de tot soiul, de neîngrijirea tradițională a unui personal silvic

neîndestulător și rău pregătit, însuși planul și sistemul de exploatare adoptat poate fi privit ca pernicios. Bazat pe sistemul învechit al parchetării pădurilor, neținând nici o seamă de deosebirile locale, de esența lemnelor din cutare sau cutare parte, fără nici o privire asupra vreunui scop economic oarecare pentru viitor, toate aceste păduri cad una după alta sub toporul devastator, și dacă deja lipsa de lemne de lucru a început a se simți în unele părți ale țării, putem prezice că nu e departe timpul când vom importa, poate, din America, lemnul de construcție ce ne va trebui.

Tot atât de nulă este grija statului pentru păstrarea celorlalte izvoare de bogăție naturală. Pescăriile și vânaturile noastre tind a seca deopotrivă cu pământul nostru. Mica parte de litoral, pe care prevederea străină ne-a încredințat-o prin tratatul de la Paris, stă și astăzi neîntrebuințată, și singura încercare pe care statul român a făcut-o în acea parte de țară era cât pe ce să conducă la dărâmarea unei prosperități economice, pe care acele părți le datorau prevederii și gospodăririi înțelepte ale guvernului rus.

Cele două mijloace de căpetenie de a introduce și la noi cultura mică, acest mijloc puternic pentru creare a unei populații rurale numeroase și prospere, cultura tutunului și a viilor, putem zice că au căzut pradă lăcomiei bugetare. Pe când statul printr-o organizare puțin rațională a monopolului tutunului tinde a distruge cu desăvârșire o ramură de producție, care mulțumită pământului nostru și a poziției geografice a țarii promitea să devină prosperă, comunele, rivalizând cu el în înțelepciune, ruinează prin butucărit cultura viei și prefac numeroasele podgorii în câmpii sterpe. Aceste

stări iraționale și stricăcioase, mai mult prin chipul cum se aplică decât prin esența lor, după ce vor fi umplut un timp oarecare casele publice deșertate, secând însăși sorgintea de unde curgeau, vor lăsa un gol simțitor nu numai în acele case, dar și în întreaga economie națională.

Singurul punct în care statul pare hotărât a dovedi oarecare îngrijire pentru teritoriu îl reprezintă mijloacele de comunicație. Nu avem a ne ocupa aici de influența economică și politică a marilor lucrări ce s-au întreprins și se urmăresc cu o energie de altfel neobișnuită la noi. Privindu-le numai în raport cu teritoriul și ca un mijloc de a învinge greutățile, pe care configurația pământului le oferă comunicării de la om la om și liberei circulații a mărfurilor de tot soiul, trebuie să zicem că în acest punct se vede poate singura acțiune rațională a statului; dar aceasta însă numai în privința liniamentelor mari ale acestei acțiuni. Detaliile aplicării arată și aici aceleași elemente de lipsă de grijă, aceeași ușurință, aceeași disproporție între scop și mijloace, care putem zice este trăsătura caracteristică a întregii noastre acțiuni economice. Cu legea drumurilor copiată după cea franceză, statul a căutat să-și însușească deodată și fără nici o tranziție organică sistemul unor rețele complete de comunicație, la care statul cel mai dezvoltat poate în această privință nu a tins și nu a ajuns decât în decurs de secole și într-un mod treptat și potrivit cu dezvoltarea sa industrială și agricolă. Fără nici o lucrare pregătitoare, fără cea mai mică idee despre importanța și câtimea lucrărilor, despre mijloacele de executare, s-a votat o rețea de căi naționale, județene și comunale, din care unele vor fi

de un folos economic îndoielnic, pe când altele nu vor ajunge nicicând a putea fi construite. În loc de a concentra prin acea lege, față de mărimea obiectului de executat, mijloacele destul de mari pe care acea lege le-a creat, asupra căilor principale și de o importanță netăgăduită, în loc de a se îngriji prin studii serioase, prin numirea unui personal tehnic suficient de pregătit și de numeros, pentru o executare solidă și în raport cu scopul propus, țelul pare a fi fost de a ajunge numai la cel mai mare număr de kilometri construiți în fiecare an; de acolo o risipă de puteri, care în mai multe județe a făcut ca lucrări deja începute și făcute pe jumătate să fie apoi părăsite; iar altele executate din cauza neîngrijirii traseului în raport cu localitățile pe care le atinge sau cu povârnișurile care formează piedica principală de tracțiune, să nu dea rezultatele la care ne așteptam. În multe localități, câtimea lucrărilor întreprinse în diferite puncte e atât de mare, încât forțele disponibile nu vor ajunge nicicând la întreținerea liniilor gata, necum la crearea lor din nimic.

Cât despre programul cel mai însemnat realizat în această ordine de idei: căile ferate, îndelungatele aprecieri și dezvoltări, la care a dat loc incidentul Strousberg, au convins pe oricine că deși folositoare într-un grad eminent, aceste lucrări s-ar fi putut face într-un mod nu numai mult mai economic și mai în proporție cu mijloacele noastre, dar chiar și mai corespunzător țelului urmărit.

Ar fi fost de crezut că experiența făcută cu aceste drumuri va deștepta simțul public asupra necesității unei juste proporții între scop și mijloace și va convinge pe oricine că utilitatea oricărui lucru nu se poate judeca

într-un mod absolut, ci numai în relație cu scopurile de ajuns, că de câte ori un bine cere jertfe disproporționate pentru o stare de lucruri dată, acel bine devine un rău. Văzând însă furia cu care acest incident abia s-a închis, cum statul, ba chiar și consiliile județene caută a se arunca în noi întreprinderi tot atât de puțin studiate în privința valorii lor economice, tot atât de disproporționate față de mijloacele disponibile, trebuie să zicem că această mare lecție a trecut nebăgată în seamă de nimeni și că în loc de a fi o învățătură, nu a servit decât la a deștepta într-un mod fugitiv pasiunile cele mici ale oamenilor zilei.

Dacă în teritoriul său statul are, oarecum date, elementele naturale și neschimbătoare ale existenței sale personale, el are în populația sa elementul mobil și progresiv, de la dezvoltarea căruia va atârna mai cu seamă tăria și importanța sa. În acest element se concentrează adevărata sa vitalitate, în el și prin el se urmăresc și se ating scopurile vitale, pentru realizarea cărora el este creat. De la gradul de bărbăție al populației mai mult decât de la configurarea teritorială va atârna siguranța sa; de la inteligența, activitatea și prevederea economică a populației – importanța statului pe tărâmul economic; de la gradul de cultură interioară și proprie, de la câtimea și calitatea ideilor proprii născute într-un popor – importanța sa în cadrul general al istoriei și al omenirii. În raportul cu populația se manifestă mai ales caracterul individual și personal al statului. Devenind purtătorul inconștient și nereflectat, dar cu atât mai sigur al ideilor și țelurilor vitale ale populației din care se compune, personalitatea statului reprezintă în bine și în rău singura

icoană credincioasă a poporului. Relația între el și acesta nu avem a o gândi ca o relație între două subiecte diferite. Deși statul este o individualitate proprie și mai înaltă, el totuși nu se poate nicicând deosebi cu totul de popor, cel puțin nu fără a ne-cunoaște misiunea sa. Datorând înființarea sa luptei omului pentru existență, și aceasta fiind bazată pe stăpânirea omului asupra omului, este evident că realizarea practică a ideii de stat va lua pururea forma stăpânirii unei clase sociale asupra celorlalte. Viața sa interioară va fi umplută de lupta pentru stăpânirea acestor diverse clase. Reglementarea acestei lupte, menținerea ei în marginile unui proces de dezvoltare naturală va fi misiunea cea mai însemnată a oamenilor de stat în privința politicii interne.

De la sentimentul de identitate, care va uni populația cu individualitatea absolută a statului, vor depinde pe de o parte tăria instituțiilor acestuia, pe de alta grija sa pentru interesele populației. Acest simț de identitate, mai mult sau mai puțin conștient, este ceea ce, când se arată într-un individ sau în mase, numim patriotism. Departe dar de a fi rezultatul unei abstracții oarecare, acesta va fi pururea instinctiv și se va traduce prin fapte, care sunt pururea rezultatul instituției și nu al reflecției. De aici decurge importanța pentru stat și popor de a nu lăsa niciodată să slăbească acel simț de identitate instinctiv, pe care natura l-a pus în sânul omului ca o conștiință întunecată a principalei sale condiții de viață.

De privim sub acest punct de vedere starea lucrurilor de la noi, nu putem zice altfel, decât că, departe de a fi realizat vreun progres, suntem în acest punct cu mult în urma părinților noștri. În dorul nemărginit și

nesocotit de a ne însuși formele civilizației înaintate, de a introduce în viața noastră publică instituțiile popoarelor celor mai culte, ni s-au rupt cu o mână sacrilejă toate tradițiile vechi, tot șirul dezvoltării istorice. În loc de a dezvolta în sens modern datinile și instituțiile strămoșești, în loc de a căuta și găsi formele sub care ideea modernă a statului s-ar fi putut introduce în conștiința poporului, noi am găsit mai lesne de a implânta „*en bloc*“ și fără cea mai mică cugetare critică, formele prelucrate de alte ginți, care oricât de perfecte ar putea fi, nu corespund nici trebuințelor, nici trecutului, nici simțămintelor intime ale poporului nostru. Crescute în mare parte în străinătate, despărțite din frageda copilărie de tulpina națională, clasele noastre culte au presupus cu ușurință, fără de exemplu în istorie, că trebuințele lor individuale, ca aspirațiile și necesitățile pe care le câștigaseră printr-un trai îndelungat între străini, în contactul superficial cu formele încântătoare ale unei civilizații dezvoltate, sunt și trebuințe ale înseși totalității poporului. Nicăieri prăpastia care desparte clasele culte de cele inculte ale unui popor nu e atât de mare ca la noi. Simțul de identitate natural, de omogenitate chiar antropologică între ele s-a pierdut. După cum țăranul nostru nu mai înțelege limba pe care o vorbim, tot așa nici noi nu mai înțelegem traiul pe care el îl trăiește. Tendințele noastre de a-1 civiliza nu au condus până acum decât la o împovărare materială fără margini pentru el, iar pentru noi la sentimentul că suntem străini pe însuși pământul nostru strămoșesc. Așa-numitele reforme pe care le-am introdus în cei din urmă douăzeci de ani nu sunt, privite la lumină, nimic altceva decât rezultatul unui

egoism individual sau de clasă, care pentru satisfacerea unor trebuințe adeseori deșarte nu s-a îndoit a sacrifica țelurile cele mai vitale ale poporului. Deprinși a fi înconjurați în tinerețile noastre de toate îmbunătățirile materiale ale unei stări de cultură înaintată, simțim de îndată ce revenim în țară, într-un mod neplăcut și dureros lipsa lor; și fără a ține seama de relativitatea acestor bunuri, fără a reflecta câtuși de puțin că ceea ce este util și poate chiar necesar într-o țară dezvoltată și avută, poate fi de prisos sau chiar stricăcios într-o stare mai primitivă, ne silim a introduce cu orice preț acele închipuite îmbunătățiri. Având trebuințe mai mari și mai variate decât părinții noștri și neputându-le îndestula, din cauza restrânselor noastre mijloace, fără o muncă cu care nu suntem deprinși, ne-am creat în organismul statului un supliment de venituri pentru a acoperi trebuințele individuale în detrimentul unui organism care să corespundă trebuințelor poporului. Tendința generală de a mări și spori sub tot soiul de forme aparatul administrativ își găsește aici adevărata explicație. Emancipând poporul de jos de șerbirea și iobăgia seculară, l-am supus unei iobăgii de alt soi, care e cu atât mai apăsătoare cu cât numărul indivizilor în folosul cărora ea este constituită, dar și trebuințele lor au sporit cu mult. Și rezultatul acestei tiranii moderne e cu atât mai steril, cu cât nu putem zice că el pleacă măcar de la o clasă socială oarecare, ce prin însuși faptul că ar poseda stăpânirea în stat, s-ar identifica până la un grad oarecare cu trebuințele obștești. Creșterea pe care am primit-o departe unii de alții, supuși unor înrâuriri atât de variate, a desfăcut, tot atât de mult ca reformele politice, legământul social.

Lipsiți de orice simț de solidaritate cu cercurile mai restrânse sau mai largi în care trăim noi, în loc de a reprezenta o organizare oarecare, nu suntem decât o turmă turbulentă și incoerentă de indivizi, în care cel mai urâcios egoism individual e unicul mobil de acțiune. Rezultatul final al acestei dezvoltări îl vedem în indiferentismul cinic cu care, la urma urmelor, râdem de toți și de toate.

Dacă, întorcându-ne de la aceste aprecieri generale la rolul statului față de populație și cercetăm care sunt principalele puncte de vedere, la care el e chemat a se îngriji pentru acest element constitutiv al său, găsim că punctele cele mai esențiale sunt: grija pentru numărul și prosperitatea materială și apoi grija pentru dezvoltarea intelectuală a poporului. Statul, fiind o individualitate colectivă creată pentru realizarea scopurilor vitale ale unui popor dat, este chemat a interveni, în măsura posibilităților, oriunde și oricând forțele individuale izolate sau chiar forțele colective ale unui grup de indivizi mai mic nu ar ajunge pentru a înlătura piedicile pe care natura le pune dezvoltării omului. Din această misiune a statului derivă cea mai mare parte a atribuțiilor sale administrative și pe ea se întemeiază suprafața constantă a sferei sale de acțiune, pe care o observăm în societățile moderne. Fiind, față de individ, oarecum nesfârșit, numai el poate concepe și executa întreprinderi, care trecând cu mult peste sfera vieții individuale, sunt menite a aduce roadele lor unor generații viitoare și a asigura astfel dezvoltarea succesivă și, în teorie cel puțin, nesfârșită a poporului.

Dacă privim din acest punct de vedere ceea ce a făcut până acum statul la noi: 1) pentru dezvoltarea

fizică și 2) pentru cea morală a poporului, trebuie iarăși să zicem că progresul și în această privința a fost mai mult iluzie decât realitate. Singurul pas decisiv de la ’59 încoace a fost emanciparea muncii locuitorilor prin legea rurală. Ridicând piedica cea mai importantă din calea dezvoltării economice și intelectuale a maselor, eliberându-l pe agricultorul nostru de lanțurile seculare, recunoscându-i în sfârșit dreptul asupra unei părticele din acel pământ, pe care numai munca sa îl făcuse să reprezinte o valoare economică, statul părea că a înțeles toată importanța pe care o are pentru dânsul organizarea pe niște baze reale a părții celei mai numeroase a locuitorilor săi. Pe lângă îmbunătățirea materială, pe care legea rurală era menită să o aducă în soarta muncitorilor noștri, meritul ei principal constă în faptul moral că prin ea se înălțau la rangul de om acei lucrători, care în trecut nu figurau decât ca simplu instrument de lucru. Putem zice că doar de la acea lege cuvântul de popor român a început a avea un sens concret și practic. Interesând direct la cultivarea țarinei române pe mulțimea până atunci dezmoștenită a locuitorilor ei, legea rurală părea că urmărește, pe lângă scopul cel mai apropiat al unei reforme economice, și unul mai înalt –acel al unei reforme sociale și politice, că țintește, într-un cuvânt, la crearea unui popor acolo unde până atunci nu fusese decât o turmă inertă de muncitori. Pentru ca legea rurală să fi putut avea însă această înrâurire binefăcătoare, pe care eram în drept a o aștepta de la dânsa, ar fi trebuit ca odată cu ridicarea tutelei economice, în care până atunci trăise cea mai mare parte a populației noastre, să introducem un sistem administrativ și financiar, menit a completa

emanciparea claselor de jos. Nu destul că am ridicat sarcinile ce apăsau populația din partea claselor privilegiate, trebuia să ne îngrijim ca ele să fie scutite, până la consolidarea lor economică și morală, de apăsarea mai grea pe care o putea aduce însuși statul asupra acestor clase. În loc însă de a le permite printr-o reformă administrativă și mai ales financiară de a căpăta simțul de sine, independența economică, pentru care legea rurală nu dăduse prin înlăturarea piedicii principale decât putința negativă, reformatorii noștri, anticipând efectele reformei, scontând pe un oarecare progres posibil, dar încă nerealizat, s-au grăbit a înlocui sarcinile, pe care le ridicaseră cu o mână, prin altele, adeseori mai grele și mai vexatorii. Considerându-l pe plugarul nostru ca fiind un individ înzestrat deja cu o responsabilitate economică și socială deplină, legiuitorul s-a grăbit a înlătura toate măsurile tutelare cu care administrația veche căuta a apăra clasa mai puțin dezvoltată, fie de influențele dușmane ale naturii, fie de o exploatare prea mare a claselor așa-numite culte; iar pe de alta a trage din ea tot venitul financiar de care avea nevoie pentru inaugurarea sistemului de civilizație aparentă și iluzorie, de care erau pătrunse spiritele claselor dominante.

Prin posibilitatea dată noilor proprietari de a-și împărți la nesfârșit moșiile lor, legiuitorul a nimicit de la început speranța constituirii unei clase numeroase și prospere de proprietari mici, acest stâlp al oricărei țări agricole. Prin introducerea simultană cu legea rurală a unui șir de reforme administrative, care în starea actuală a populației sunt lipsite de orice sens, care sunt cu atât mai costisitoare cu cât nu au nici un

folos imediat și practic, legiuitorul pare că a voit să reducă la starea de proletariat agricol acea populație, pe care de-abia glasul său puternic o trezise din neantul moral. Introducând o organizare administrativă și județeană fabricată în cursul a vreo câteva luni după calupul unor legislații menite a reglementa viața unor popoare cu mult mai înaintate și mai cu seamă industriale, el a răpit poporului nostru însăși putința de a se organiza și dezvolta pe noile baze economice pe care le crease. Ștergând rudimentele existente de organizare comunală pentru a le înlocui cu legea actuală, al cărei defect cel mai mic este că presupune de la întreaga populație știința de carte pe care de-abia o aveau cei ce făcuseră legile, el nu a făcut decât a transmuta stăpânirea de fapt din mâna proprietății mari teritoriale, în mâna unei noi clase amfibie de scribi, care, străină cu desăvârșire de interesele administraților lor, nepăsătoare pentru orice dezvoltare a populației, nu vedea în numărul cel mare al foștilor clăcași decât o materie căreia să i se impună dări publice și private. Aducând în exercițiul stăpânirii ei toată asprimea, pentru a nu zice cruzimea omului de care sigur a suferit până atunci, îngâmfată de importanța pe care și-o vedea câștigată în stat, fără ca pentru căpătarea acelei importanțe să fi lucrat sau muncit ceva, acea clasă de slujbași publici, rezultată în mare parte din slujbașii privați ai fostelor clase privilegiate, a fost darul cel mai funest pe care starea de lucruri zdrobită a trecutului l-a putut lăsa generațiilor actuale. Împreunând corupția foștilor stăpâni cu lipsa de cultură și servilismul foștilor iobagi, acea clasă nu a adus altă dorință nouă, alt mobil de viață în societatea românească decât scepticismul

cel mai perfect și setea plăcerilor materiale. Lipsiți de orice tradiție istorică, de orice solidaritate de clasă ba chiar de familie, acești noi stăpâni ai României au fost și sunt purtătorii cei mai cinici ai egoismului individual, pentru care realizarea practică e totul, ideea și principiul neînsemnând nimic. Incapabili de a înțelege în adevăratul ei sens mișcarea, căreia i-au datorat rapida lor ascensiune, ei au întreprins introducerea noilor forme de organizare nu atât într-un spirit de creare, cât de distrugere. Nepăsători pentru patimile altora, ei au grămădit asupra muncitorului, sub pretextul reformelor și îmbunătățirilor, sarcini pe care vechile clase privilegiate s-ar fi sfiit a le impune dacă nu din umanitate și înțelepciune, cel puțin dintr-o intuiție a solidarității economice. Pretextând dezvoltarea individualității statului, ei au știut a-și crea în buget și în numeroasele funcții salariate mii de sinecuri prin care să poată duce o viață lesnicioasă, fără vreo muncă istovitoare. Pe când însă această nouă clasă socială se forma și prospera, adevăratul popor, pentru a cărui ridicare fuseseră întreprinse toate acele reforme, decădea din ce în ce mai mult. Împiedicat în dezvoltarea sa economică prin sarcinile pe care noii săi stăpâni i le impuneau sub mii de forme, împins prin noile legi organice ale statului, prin noua legislație penală și civilă, într-o atmosferă vitală nouă și neînțeleasă, văzând cum se dărâmă una după alta toate tradițiile, datinile și obiceiurile sale, auzind vorbind în jurul său o limbă barbară și pentru dânsul neînțeleasă, poporul începu degrabă a simți că reforma, pe care o salutase la un moment dat cu bucurie, nu însemna pentru dânsul decât o schimbare de stăpâni. Supus acum arbitrarului

unui cârd de tirani mici, prins în mrejele unei legislații pe care nu o înțelege, unei organizări publice formaliste și prea complicate pentru viața sa simplă, el e dat fără nici o apărare în mâna exploatatorului său. De la momentul în care intră în lume și până la cel mai fericit când o părăsește, cedând sub mii de forme produsul sudorii sale clasei lacome de paraziți, care se nutrește pe corpul social, lui îi rămâne, ca rezultat al muncii sale seculare, abia cu ce-și poate satisface trebuințele cele mai urgente ale existenței. Dezgustat de o muncă zadarnică și fără folos, el a început a osteni de a ridica pururea piatra lui Sisif a instituțiilor create pentru fericirea sa. Lăsându-se pe seama nepăsării și fatalismului raselor nefericite, el privește cu resemnare cum trec anii, de la care nu mai speră nici un bine, și care nu-i mai pot aduce nici un rău. Unealtă fără voință și fără gândire în mâna unui adevărat proletariat, el până acum a avut cel puțin meritul de a păstra cu tenacitatea tradițională a părinților săi datinile și obiceiurile strămoșești. Atins deja dar încă nu răzbit de putreziciunea socială obștească, el este singurul element de la care putem spera în viitor regenerarea simțului național.

Numai făcând abstracție de formele goale și fără sens ale civilizației noastre superficiale, numai întorcându-ne la izvorul primitiv și nesecat al vieții populare, numai studiind datinile și obiceiurile, dar și limba poporului nostru de jos, clasele culte ale societății românești se vor putea identifica ele însele ca un element propriu și distinct, ca un mădular neatârnat și necesar în lanțul omenirii. Numai printr-un studiu conștiincios al naturii proprii poporului român ele vor putea ajunge a da o formă nouă și originală ideilor generale importate.

Cât timp ne vom mărgini a rumega ideile și cultura altor popoare, nu vom fi în stare a produce nimic original pe tărâmul gândirii, nu vom justifica prin nimic pretenția de a forma un grup distinct și autonom în marea familie europeană. Până când nu vom avea o legislație română, o organizare în stat comună, originală și adaptată trebuințelor noastre, până când nu vom avea o istorie, o limbă, o știință română, nu vom fi un popor, ci cel mult o expresie geografică expusă fluctuațiilor zilnice, amestecului fără sfârșit al vecinilor noștri. Soarta noastră viitoare ca grup politic, probabilitatea mai mică sau mai mare de a ne menține intacți în lupta pentru existență cu alte popoare nu va atârna nici de numărul puștilor *Peabody* sau cu ac, nici de acela al tunurilor *Krupp*, pe care le vom plăti cu sudoarea muncitorilor noștri. Oricâte instrumente de acestea vom avea, ele vor fi totuși neîndestulătoare în comparație cu numărul de care vor putea dispune alte popoare. Acea probabilitate va atârna și mai puțin încă de relațiile efemere de urbanitate și bunăvoință platonică, pe care le întreținem cu alte popoare. Salvarea noastră în lupta pentru existența exterioară va consta numai în vigoarea sâmburelui vital al rasei noastre. Asupra dezvoltării acestei vitalități, asupra căutării, descoperirii și cultivării a tot ce poate fi original în noi trebuie să ne concentram puterile intelectuale; dezvățându-ne de a privi țara ca pe o *tabula rasa* deschisă fanteziilor noastre creatoare, renunțând la îngâmfarea care ne-a făcut să credem că pentru a fi mari legislatori e destul a transplanta pe țărmul Dunării puținele idei pe care le-am cules cu multă osteneală de prin enciclopedii și manuale de

bacalaureat, trebuie să studiem mai înainte de toate viața adevăratului popor. Supunând apoi toate instituțiile pe care le-am creat cu atâta ușurință unei critici aspre, trebuie să ne silim a înlătura tot ceea ce nu a putut prinde rădăcini în pământul nostru, a schimba și a dezvolta, într-un sens original, adaptat la gradul de cultură actual al poporului, ceea ce va fi dovedit că are vitalitate, a urmări și a scoate la lumină mai cu seamă tot ceea ce, rezultând din trebuințele zilnice, din organizarea naturală a societății noastre ar avea mai mult drept la existență decât niște teorii abstracte și rău înțelese. Trebuie să ne pătrundem înainte de toate de conștiința că legile pe care le facem, nu le facem pentru noi, ci pentru mulțime, și introducând aparențele unei civilizații perfecte, nu înșelăm prin aceasta pe nimeni, nici asupra culturii, nici asupra puterii noastre; trebuie într-un cuvânt, să rupem odată pentru totdeauna cu minciuna perpetuă, pe care am introdus-o în toată viața noastră. Numai privind lucrurile precum sunt, numai cercetând antecedentele istorice și urmărind cu sânge rece și fără pasiune cauzele stării actuale, numai întorcându-ne la observarea *unei juste proporții între țelurile urmărite și mijloacele de care dispunem,* vom intra într-o dezvoltare normală și progresivă. Apropierea ce se face din ce în ce mai mult între noi și lumea civilizată face cu neputință construirea unei țări efemere și înșelătoare, menită, ca satele lui Potemkin, de a induce străinătatea în eroare. Interesul pe care-l vom inspira altor popoare, simpatiile reale pe care ni le vom putea câștiga nu vor mai atârna în viitor de ceea ce vom *părea,* ci numai de ceea ce vom *fi.*

După ce am ilustrat mijlocul social în care s-a operat reforma cea mai însemnată destinată a ridica poporul nostru agricol și felul cum s-a făcut că această reformă, falsificată prin mijlocul prin care a trebuit să treacă, deveni în mare parte iluzorie, revenim la tema formulată la început: îngrijirea statului pentru populația sa.

Recapitulăm: grija aceasta cuprinde în sine mai toată acțiunea statului. Orice măsură emanată de la acesta are într-un mod mai direct sau mai indirect o influență oarecare asupra stării populației. Dar făcând abstracție de puncte mai puțin importante, am putut subevalua acțiunea lui relativă la dezvoltarea populației sub trei puncte de vedere generale: 1) măsuri relative la sporirea fizică a populației; 2) măsuri relative la dezvoltarea lui economică; 3) măsuri pentru dezvoltarea intelectuală.

De considerăm starea lucrurilor de la noi sub întâiul punct de vedere, suntem înainte de toate loviți de un fapt, care, deși nu este încă bine constatat, totuși după puținele date care până acum au străbătut în publicitate, pare a fi adevărat, și care este menit a inspira celor ce se gândesc la viitorul nostru temerile cele mai grele. Vrem să vorbim despre stagnarea populației în privința dezvoltării sale numerice. Deși un recensământ al populației noastre nu s-a mai făcut de la ’59 încoace, totuși comparația registrelor stării civile a arătat în multe localități o preponderență a cazurilor de moarte asupra acelor de naștere. Acest fapt statistic e cu atât mai îngrozitor, cu cât se prezintă într-o țară, unde populația fiind rară și condițiile primordiale de existență destul de lesnicioase, după regula generală ar trebui să ne așteptăm la un spor rapid și continuu al

numărului locuitorilor. Ea este, pentru cine știe a înțelege sensul datelor statistice, cea mai tristă ilustrare a stării noastre. Acest fapt e, credem, de atribuit, pe lângă neîngrijirea crescândă în privința sanitară a populațiilor noastre de jos, pe lângă insalubritatea binecunoscută a unui mare număr de județe, în care frigurile dominante în toți anii decimează și slăbesc populația mai ales în vârsta ei fragedă, mai cu seamă unui sistem administrativ, care în anii din urmă a pus sarcini peste sarcini pe populația de jos și a condamnat, într-o țară atât de mănoasă, pe o parte a muncitorilor ei la o existență plină de lipsuri și de nevoi de tot soiul.

Greutățile pe care noua noastră legislație civilă le implică în formalismul ei pentru contractarea căsătoriilor între oamenii din popor, greutăți ce rezultă pentru mulți dintre ei din legile noastre militare, trebuie și ele să aibă o influență neobservată încă destul în privința sporului numeric al populației. Cel mai important obstacol însă este, într-o țară agricolă ca a noastră, greutatea pentru însurăței de a-și crea o poziție satisfăcătoare. Prin legea rurală s-a mărginit în adevăr câtimea pământului pus la dispoziția țăranilor noștri. Organizarea noastră agricolă întreagă, excluzând în cele mai multe cazuri posibilitatea pentru muncitorul agricol, însurat în urma acelei legi, de a deveni în alt fel proprietar al unei mici părticele de pământ decât prin împărțirea țarinei părintești, și această împărțire fiind mărginită prin exiguitatea locurilor pe pământ date primitiv prin legea rurală, nu mai puțin decât prin modul extensiv al culturii noastre, e învederat că în această împrejurare va zace o piedică din ce în ce mai mare la dezvoltarea numerică a populației. Statul, care

prin secularizarea moșiilor mănăstirești a devenit proprietar a poate a patra parte din întregul teritoriu al țării, ar putea, printr-un mod mai rațional de vânzare al latifundiilor sale, dacă nu a înlătura cu desăvârșire, dar cel puțin scade cu mult această piedică. În loc de a desface în bloc acele latifundii, ar fi, credem, mai nimerit dacă statul le-ar parcela. Greutatea mai mare ce ar rezulta pentru el din acest mod de desfacere ar fi mai mult decât compensată prin prețul mai avantajos pe care l-ar obține și mai ales prin influența salutară ce ar avea-o asupra întregii vieți naționale constituirea unui număr însemnat de mici proprietari prosperi.

Această influență a măsurilor economice ale statului asupra populației devine și mai simțitoare dacă țintim privirile noastre asupra sistemului de impozitare ce-l avem. Am zis mai sus că, pentru ca legea rurală să poată avea toată influența binefăcătoare ce o putem aștepta de la ea, ar fi trebuit să meargă în paralel cu dânsa și o despovărare economică a claselor de jos, care să le permită consolidarea noii existențe care le-a fost creată. În statul nostru regulamentar toate sarcinile noastre publice cădeau în principiu numai pe clasele inferioare ale societății. Populația întreagă părea despărțită în două tabere inegale, din care una avea numai drepturi, iar cealaltă numai îndatoriri. Dacă cu toată monstruozitatea acestei stări de lucruri, populația rurală a putut-o suferi, ba a putut chiar a se dezvolta în aparență mai bine decât sub regimul libertăților inaugurate de la ’59 încoace, secretul acestei anomalii aparente îl vom găsi în exiguitatea sarcinilor publice de sub acel regim. Statul patriarhal și semifeudal al regulamentului, fiind în mare parte calculat numai

pentru trebuințele clasei dominante, excludea *a priori* din sfera sa cele mai multe țeluri și prin urmare și cele mai grele sarcini ale statului modern. Tradițiile și moravurile impuneau, pe de altă parte, până la un grad oarecare și într-un mod indirect, clasei dominante îndeplinirea unui număr de servicii, pe care în statul modern le îndeplinesc funcționari salariați. Aparatul administrativ modern a trebuit prin urmare să devină neapărat mai oneros decât cel vechi. Prin întinderea pripită a acestui aparat s-a sporit într-un mod înspăimântător numărul persoanelor care, în loc de a-și câștiga existența printr-o muncă productivă, trăiesc din salariile pe care le primesc de la stat, județe sau comune. Precum în gospodăriile noastre private, mulțimea servitorilor, pe care am moștenit-o prin organizarea patriarhală anterioară, a devenit un soi de plagă care absoarbe cea mai mare parte a veniturilor individuale, fără vreo compensație echivalentă prin serviciile aduse, tot astfel în economia generală a poporului, funcționarii de tot soiul au devenit o plagă cu atât mai serioasă, cu cât din cauza unei pregătiri neîndestulătoare în funcțiile ce au fost chemați a le îndeplini, prin schimbările perpetue la care sunt supuși, serviciile lor sunt în mare parte mai mult decât problematice.

Disproporția între țelul urmărit și mijloacele disponibile e o altă cauză din care o mare parte din aceste funcțiuni devine inutilă. Neputându-se, din cauza insuficienței mijloacelor disponibile, sau din cauza stării generale de cultură intelectuală și economică, obține de pe acum un rezultat de o însemnătate oarecare, lucrul unei mari părți a

administrației noastre e cu desăvârșire iluzoriu; și dacă acest aparat inutil și stricăcios se menține, cu toată conștiința generală despre netrebnicia lui, nu avem a atribui aceasta decât dificultății ce o întâmpină statul de a se întoarce înapoi pe o cale, fie ea chiar greșită, și interesului pe care îl au clasele dominante de a menține o stare de lucruri atât de favorabilă indolenței lor. Pe când însă statul sporea fără nici un soi de chibzuire sarcinile publice, el neglija de a le face cel puțin tolerabile printr-o repartiție mai justă, mai conformă cu principiile economice. Indus în eroare de o teorie superficială, el crezu că este destul a supune nominal pe toți cetățenii săi la aceleași impozite pentru a se apropia de țelul oricărei legislații financiare raționale, adică: de egalitatea impozitelor. El pierdu cu desăvârșire din vedere împrejurarea că această egalitate constă în proporționalitatea impozitului cu venitul liber, adică cu aceea a venitului fiecăruia, care după satisfacerea trebuințelor neapărate traiului său și reproducția capitalului întrebuințat, îi rămâne disponibil. El pierdu tot atât din vedere tendința și posibilitatea pentru clasele economice mai puternice de a prăvăli sarcina impozitelor pe clasele inferioare. Pentru a ne convinge de acest adevăr, nu avem decât a considera felul în care s-a aplicat principiul egalității impozitelor la noi. Cel dintâi pas a fost supunerea la darea capitațiunii a claselor până atunci privilegiate. Acest impozit, care formează și astăzi partea cea mai productivă a bugetului nostru, e însă demult condamnat de știința economică, și extinderea lui asupra întregii populații nu a putut fi nici o ușurare pentru clasele de jos asupra cărora câtimea greutății

ce le apăsa a rămas tot aceeași. Această câtime încă s-a mărit într-un mod însemnat prin noua organizare județeană și comunală. Acest organism fiind firește avizat a se susține printr-un mod analog cu acela prin care se susține statul, au găsit și ele în zecimile adiționale asupra impozitelor directe și prin urmare asupra principalului din aceste impozite, adică asupra capitației, singurul mijloc de a menține bugetele lor pururea amenințate prin gusturile inovatoare ale legislatorilor noștri, într-un echilibru oarecare. De acolo o sporire de sarcini cu atât mai simțitoare, cu cât o mare parte din serviciile pentru care se crease erau numai niște servicii, pe care înainte le îndeplinea statul, sau a căror utilitate locală este mai mult decât îndoielnică. Averea mobiliară, acest factor care tinde a deveni din ce în ce mai însemnat în dezvoltarea noastră, e scutită de orice impozit, iar o mare parte din trebuințele publice precum cheltuiala pentru căile de comunicație, pentru o parte din serviciul militar, pentru paza holdelor, se acoperă prin prestații în natură, care, fiind bazate pe aceeași repartiție atomistică și neproporțională ca darea capitației, prezintă aceleași neajunsuri ba chiar neajunsuri mai mari, dacă ținem seama de ușurința cu care o parte din populație și tocmai cea mai puternică se sustrage de la aceste sarcini. Taxele de tot soiul introduse pentru mii de servicii, care înainte nu existau sau erau gratuite, lovesc într-un mod mai apăsător tocmai clasele inferioare ale populației. În adevăr, nu putem citi fără un sentiment de îngrozire coloanele jurnalului nostru oficial, care mai ales la coloana de sub dări comunale conține tot timpul sporiri de sarcini; și când vedem

scopurile efemere și luxoase pentru care se creează aceste dări, trebuie să zicem, că la starea actuală, departe de a se fi ajuns la o egalitate înaintea impozitului, ne depărtăm din ce în ce mai mult de acest postulat al raţiunii. Pentru a procura micilor populaţii din târguri înlesnirile costisitoare ale civilizaţiei, pentru a crea câteva grădini publice, a pava câteva străzi, pentru a înfiinţa o reţea de căi ferate, pe care dacă ar fi gata, nu am avea ce transporta, pentru a hrăni profesori fără şcolari şi ofiţeri fără soldaţi, statul român seacă însăşi măduva naţiunii, irosind în cheltuieli de lux, ceea ce de-abia ar ajunge pentru acoperirea trebuinţelor vitale. Disproporţia ce există în toate gospodăriile noastre private în privinţa veniturilor şi a cheltuielilor necesare, neproductive şi sterile, o vedem reprodusă în gospodăria publică într-un mod şi mai înspăimântător.

Pe lângă efectele dezastruoase, ce acest sistem le produce pe tărâmul curat economic, avem a înregistra nişte efecte morale tot atât de grave. Precum ţelul fiecărui membru al claselor dezmoştenite în regimul cel vechi era de a obţine o boierie oarecare, pentru a se scuti prin aceasta de sarcina ce-l apăsa, tot aşa sub regimul nou se observă tendinţa cultivatorului de a face din fiul său un oaspete la masa cea mare a bugetului. Părăsind carierele productive, oricare om care, cum ziceau părinţii noştri, ştie două buche, nu doreşte decât să devină funcţionar. Asediind de dimineaţă până seara uşa puternicilor zilei, de la ministru până la subprefect, o populaţie întreagă de postulanţi flămânzi pierde în intrigi şi stăruinţe un timp şi o inteligenţă, pe care le-ar putea utiliza în alte întreprinderi pentru economia

națională. Satisfacția, ce pentru o mare parte din acești oameni e legată de ocuparea unei funcții publice, tinde a deveni o boală națională, nu mai puțin decât degradarea caracterului individual, ce e rezultatul firesc al meseriei de postulant. E într-adevăr temut, că dacă nu se va pune în curând o stavilă acestei tendințe generale, vom ajunge a avea o populație compusă numai din impiegați și că vom realiza pe această cale aspirațiile de egalizare ale societății noastre moderne

Avem în sfârșit a cerceta care este progresul realizat pe tărâmul învățământului. Importanța acestei părți a dezvoltării naționale a fost și este viu simțită de toți cei care se ocupă cu afacerile publice, și de comparăm starea actuală cu cea de acum 20 de ani, trebuie să convenim că bunele intenții și jertfele din partea statului și a particularilor nu au lipsit pentru a ridica nivelul intelectual al națiunii. Trebuie să recunoaștem că acest nivel e astăzi ceva mai înalt, că un progres oarecare s-a realizat în această privință.

Un studiu mai adânc totuși ne va arăta și aici aceeași lipsă de claritate asupra țelului urmărit, aceeași irosire a puterilor vii, pe care le-am întâlnit și pe celelalte tărâmuri ale vieții publice. Cel dintâi simptom pe care-l observăm și care trebuie să ne pună pe gânduri este lipsa de orice mișcare științifică. Dacă masa celor științori de carte a sporit, aceasta avem mai puțin a o datori unui lucru propriu, unei silințe originale a intelectului național, decât unei educații mai îngrijite. Generația actuală, fiind pusă mai de timpuriu și mai des în contact cu civilizația europeană, nu a putut decât să primească o câtime mai mare de materie științifică. Această primire însă, departe de a fi avut asupra

dezvoltării intelectului național o înrâurire salutară, a servit putem zice, în mare parte mai mult a-l opri în dezvoltarea sa. Înlesnind putința de a înlocui prin fraze gata, prin teoreme enciclopedice și superficiale munca propriei gândiri, ba chiar până și dorința de a afla adevărul, ne-a introdus în societatea noastră acea superficialitate, acea suficiență intelectuală, acea beție de cuvinte, care ne e atât de caracteristică pentru starea noastră. Această educație a mai avut răul efect de a despărți clasele culte ale societății din frageda lor copilărie de tulpina vieții naționale, de a transfera tocmai partea aceea a populației, care prin poziția și antecedentele sale e mai accesibilă adevăratei culturi, într-un mijloc cu totul străin, și aceasta tocmai într-o vârstă în care mulțumită impresionabilității mai mari ce posedă, omul adună acel fond de impresii, care devine determinant pentru întreaga viață.

Dacă în generația trecută deznaționalizarea claselor superioare apărea ca un fenomen social izolat, asistăm astăzi la spectacolul curios al unui întreg popor, care nu are nimic mai grabnic de făcut decât de a condamna, de a renega tot trecutul său istoric, de a schimba precum părinții au schimbat șlicul și anteriul cu pălăria și surtucul, toată legislația, toate moravurile, într-un cuvânt, toată viața poporului. Pătrunsă de propria sa importanță, această generație, cu toate decepțiile pe care ar fi trebuit să le aibă, nu se îndoiește de nimic, precum nu respectă nimic. După ce a dărâmat credința părintească, și aceasta nu dintr-un scepticism filozofic sau fiindcă vreun studiu pătrunzător al marilor probleme i-ar fi arătat insuficiența tendințelor teologice pentru a găsi și explica adevărul, ci din simplă

fanfaronadă și pentru a-și da sie însuși o dovadă despre adâncimea ei intelectuală, a întreprins cu aceeași ușurință dărâmarea tuturor instituțiilor sociale și de stat. Sigură că a câștigat în câțiva ani universitari cheia cu care se dezleagă toate problemele cele mai încurcate ale vieții, ea a aplicat teoriile abstracte ale culturii sale enciclopedice cu acel fanatism teribil care caracterizează toate convingerile profunde. Considerând restul populației ca un corp inert, ea nu s-a sfiit de a se sluji de el ca de un obiect de experimentare socială și politică. Izvoarele de la care își culesese puțina știință fiind variate și diverse, această experimentare nu a avut nici măcar folosul de a fi fost făcută într-un mod sistematic. Ambiția de autor, cea mai mare și mai iremediabilă dintre toate, făcând pe fiecare dintre doctorii noștri sociali a susține sus și tare rețeta sa pentru fericirea poporului român, am văzut enunțându-se lângă olaltă teoremele cele mai contrazicătoare, care toate pot fi excelente în principiu, dar au numai mica greșeală de a nu se potrivi la starea noastră. Pe când unul vedea în desfășurarea nemărginită a individualității singurul panaceu, altul găsea numai în spiritul de autoritate salvarea poporului român. Pe când unii ne recomandau cu tot dinadinsul Statele Unite din America drept model de urmat, alții voiau tot așa de dinadins a ne duce înapoi la starea primitivă a strămoșilor noștri de acum optsprezece secole. Pe când unii ne cântau franțuzește refrenul libertate, egalitate și frăție, alții ne spuneau nemțește că numai prin solidaritatea umanitară, poporul român își va câștiga rangul între celelalte popoare civilizate. Puținii, destul de fericiți pentru a ști ceva englezește, ne aduceau din

parlamentul britanic teorii de-a gata, pilde neîndoielnice de urmat. Unii, mulțumită culturii lor clasice, vorbeau și se agitau deja ca și cum ar fi fost pe malurile Tibrului dictând *urbi et orbi,* și nu pe malurile Istrului, apărându-ne abia existența în contra înăbușirilor din afară de tot soiul.

Ce mirare, că în acest haos de idei și tendințe contradictorii, orice sens pentru adevăratul progres de realizat pare a fi dispărut ? Pe când în școlile noastre de mijloc și superioare, limba națională nici nu mai formează obiectul vreunui curs, o academie compusă din somitățile literare se silește printr-un dicționar al limbii a consemna pentru generațiile viitoare faptul straniu dar interesant că românii pe la sfârșitul secolului al 19-lea nu știau românește. Pe când întreținem cu grele sarcini numeroase catedre de literatură, izvorul poeziei naționale, care acum 30 de ani începuse a curge atât de viu, a secat aproape cu desăvârșire. Pe când avem o școală de *bele-arte* și o artă patronată de stat, ale cărei producții le-am văzut la expoziția din Viena (din nenorocire ascunse după clăile de grâu), puținele monumente istorice, care au o însemnătate estetică oarecare, cad în ruină. Pe când avem catedre de logică, până și bunul-simț, această calitate tradițională a poporului român, începe parcă să dispară.

Statul, în loc de a combate și stăvili aceste tendințe eronate, a fost, putem zice, instigatorul și apărătorul lor cel mai puternic. Deschizând prin crearea de posturi noi, pentru care lipseau încă oamenii, gloatei numeroase a semidocților perspectiva unei cariere lesnicioase; încurajând printr-un sistem de stipendii

distribuite fără vreun principiu și fără vreo scrutare conștiincioasă a capacităților, tendința înstrăinării junimii noastre; lățind, prin maniera sa de a ocupa posturile, ideea că un brevet de doctor sau licențiat de la vreo universitate oarecare este și un brevet de capacitate absolută, el a contribuit într-un mod puternic a lăți și a întemeia acea superficialitate generală, acea suficiență pe care am arătat-o mai sus, ca niște semne caracteristice ale generației noastre. Chemând la posturile cele mai înalte și mai grele ale statului tineri abia ieșiți de pe băncile școlii, el a nutrit acea ușurință cu care se atacă la noi problemele cele mai grele. Creând catedre pentru care nu avea profesori și academii pentru care nu avea învățați, el a discreditat știința și a făcut din ceea ce era menit pentru aflarea absolută și necondiționată a adevărului, un simbol al minciunii. Tolerând ca învățătorii poporului să considere postul lor un fel de sinecură care să le permită urmărirea scopurilor lor politice, el a introdus până și în școli acel spirit de indisciplină, acele tendințe individualiste care formează otrava vieții noastre publice. Întinzând și pe acest tărâm acțiunea sa peste limita mijloacelor disponibile, uitând și aici ca peste tot locul, salutarul precept: „*non multa, sed multum*“, el a creat un aparat cu totul impropriu la serviciul pentru care e destinat. Pe când catedrele universitare nu sunt mult mai mult decât niște sinecuri bine remunerate și acordate unor oameni, ale căror ocupații variate în politică și societate nu le lasă nici timpul necesar pentru o ocupație științifică, la un număr de licee și gimnazii se pregătește după o rutină câștigată și fără vreun interes mai adânc pentru științele învățate

o generație care, după un bacalaureat trecut cu mai multă ori mai puțină ușurință, e menită a umple cancelariile publice sau, ca stipendiști ai statului, cafenelele și locurile de petrecere din centrele cele mari din străinătate. Lipsiți de orice control, pierduți în noianul desfătărilor ușoare, acești juni, după ce au risipit cea mai mare parte a capitalului sănătății și delicateții lor morale, se silesc către finalul anilor reglementari a câștiga un grad academic oarecare, și prin el „pita lui Vodă“ tradițională; iar cei mai înțelepți, îmbrățișând cariera liberă de avocat, găsesc un mijloc mai lucrativ și mai fecund de a trăi din fondul comun de mizerie socială.

Cât pentru lucrul real și tehnic, întrucât nu îl putem trece cu vederea, avem în prisosul și adeseori în lepădarea claselor culte din străinătate, un tărâm de recrutare cu atât mai comod cu cât dintr-un spirit de liberalitate strămoșesc, românul nu a disputat și invidiat decât concetățenilor săi remunerațiile splendide.

Dacă, părăsind tărâmul ilustrațiilor de detaliu, căutăm să rezumăm oarecum într-un tablou general starea actuală a societății noastre, față cu ideea progresului, suntem pătrunși de dureroasa observație, că în cea mai mare parte poporul român s-a hrănit până acum și se hrănește încă cu iluzii. Luând, mai în toate, forma goală pentru fond, el și-a construit sie însuși o casă splendidă în aparență, dar fondată pe nisip; el a făcut ca acei copii care, smulgând flori variate și frumoase și punându-le fără rădăcină într-un strat de nisip, gândesc că au plantat o grădină trainică. Reforma începută nu demult de o generație care în mare parte

trăiește încă, apare deja ca efemeră. Frazele mari, dogmele politice și sociale, invocate cu atât entuziasm după ce au dovedit neputința lor, zac disprețuite. În locul aspirațiilor exaltate, în locul unui simț de sine însuși prea mare, se lățește din ce în ce mai mult o lipsă de inimoșie, un scepticism și un indiferentism obștesc și mai funest încă. Depărtându-se cu dezgust de la jucărica reformelor improvizate, individul își concentrează din ce în ce mai mult acțiunea asupra câștigului material, fără nici un scrupul asupra izvorului acestui câștig. Fără grijă pentru generațiile viitoare, precum fără respect pentru cele trecute, românul de azi nu se vede în egoismul său decât pe sine însuși, pasiunile și aspirațiile sale copilărești mici. Ideea de abnegație, de sacrificiu, au lipsit se pare cu totul nu numai din viața noastră publică, dar și din cea privată. Disoluția constantă și progresivă a familiei e rezultatul acestei dispariții a spiritului de abnegație.

Dacă voim a ne da seama de cauza acestui rău, va trebui a ne întoarce înapoi la starea de lucruri anterioară de la noi și a căuta oarecum sensul marii mișcări, ai cărei martori am fost în anii din urmă. Societatea română regulamentară, și mai mult încă cea anterioară regulamentului, era o societate bazată esențialmente pe divergența de clase, de proprietate teritorială. Acest aparat patriarhal și simplu putuse îndestula trebuințele poporului, cât timp acesta nu era pus în contact cu forme de organizare mai înalte și cât timp necesitatea apărării țarinei strămoșești dădea acestei organizări un sens politic mai înalt. În timpurile vechi, în adevăr, ca și în întreaga societate a veacului de mijloc, privilegiile claselor superioare erau compensate și cumpănite prin

serviciile personale ce membrii lor le aduceau comunității, fie ca ostași, fie ca judecători. Din momentul însă când, prin defavoarea împrejurărilor exterioare, clasa privilegiată înceta de a fi o clasă militară, privilegiile de care ea se bucura începură a lipsi ca o justă compensație. Statul fiind înainte de toate bazat pe abnegația voluntară sau silită a fiecărui individ în favoarea personalității de un ordin mai înalt pe care-l reprezintă, elementul esențial în el este datoria, iar drepturile unor clase sau ale unor indivizi nu sunt decât consecința datoriilor ce le sunt impuse. Din momentul dar din care, printr-o schimbare de fapt a împrejurărilor, acest echilibru e perturbat și rămân drepturi care nu mai sunt bazate pe nici o îndatorire, ordinea politică e supusă, fie unei perturbări violente, fie unei îmbolnăviri progresânde. Această boală, care caracterizează toată epoca de tranziție între statul feudal al veacului de mijloc și statul modern, a fost menținută la noi mai mult decât oriunde din cauza unor împrejurări istorice. Drepturile publice fiind concentrate în mâna mădularelor unui mic număr de familii, acestea se deprinseseră din ce în ce mai mult a considera statul ca pe lucrul lor. Despărțind din ce în ce mai mult interesele lor de acelea ale masei poporului, ele nu vedeau în acesta decât o materie de exploatat, în sensul unor interese cu totul private. Precum administrația publică nu se deosebea mult de aceea a marilor moșii, asemenea justiția exista în realitate numai pentru membrii acelei clase privilegiate. E destul să deschidem vechea noastră legislație penală, ba chiar și cea civilă, pentru a găsi în monstruoasele diferențe ce ea făcea între evgheniști și proști, dovada cea mai palpabilă a acestui adevăr; și

de ne vom reaminti practica administrativă și județeană de toate zilele, vom vedea că interpretarea zilnică a acelor legi și arbitrarul guvernamental al clasei dominante mai și exagerau încă tendința dispozițiilor legale.

Într-o așa stare de lucruri, simțul de solidaritate comună a trebuit să dispară cu totul; individul incapabil de a găsi în stat o garanție care să-i asigure o existență demnă de o ființă umană, s-a deprins din ce în ce a nu-l vedea și a nu-l aprecia decât ca pe un mecanism de exploatare a omului prin om. Oricine se ridica deasupra nivelului comun nu găsea altă scăpare pentru sine decât, sau de a intra ca membru activ în sânul clasei dominante și exploatante, sau cel puțin de a se pune sub puternica protecție a unui membru al acestei clase. Aceasta nefiind posibil decât prin relații de subordonare personală, s-a introdus în întreaga populație acea tendință la servilism, acea lipsă absolută de opinii proprii, de convingeri bine stabilite, atât de caracteristică pentru epoca trecută. Ideea dreptului ca și aceea a demnității întunecându-se din ce în ce mai mult în conștiința obștească, buna plăcere și capriciul individual al stăpânilor zilei și al slugilor lor au devenit încetul cu încetul singura regulă de purtare în afacerile publice, ba chiar și în acelea private. Generațiile crescute în această școală de arbitrar și servilism a câștigat credința naivă că masa poporului nu există decât pentru ei și că este predestinată de la Dumnezeu a le servi numai de bază pentru propria lor existență. Poporul întreg a pierdut conștiința despre necesitatea datoriei, s-a deprins a aspira numai la drepturi și scutiri, pe care le urmărea pe calea excepției particulare acolo

unde nu se puteau obține pe calea legislației. Hatârul personal, această boală mai rea decât corupția cumplită ce cuprinsese toată viața publică, deveni din ce în ce mai mult normă generală, după care se conduceau afacerile publice.

Pe când însă statul dispărea din ce în ce mai mult sub acest regim, clasa dominantă însăși era supusă unei descompuneri progresive și irezistibile. Pierzând orice înțelegere a afacerilor, dedându-se din ce în ce mai mult unei vieți oțioase și fără un conținut moral sau intelectual mai înalt, lăsă să alunece pe nesimțite puterea efectivă în mâinile acelor majordomi (ca sa nu zicem vătafi), care, pe lângă cunoștința practică, ce le dădea conducerea efectivă a afacerilor publice, mai adăugau și avantajul economic de a fi o clasă nouă și crescândă, pusă față în față cu una bătrână și degenerândă. Economia unora contrasta tot atât de puternic cu prodigalitatea altora, ca și munca cu inactivitatea lor. Cu mult înainte de reformele sociale și politice moderne, dominația și puterea efectivă în stat trecuse nu în aparență, ci în realitate în mâinile acestei clase intermediare de majordomi. Originea acestei noi clase tranzitorii nu a putut rămâne fără influență asupra ideilor, asupra principiilor ei vitale. Emanciparea ei nefiind rezultatul unei lupte deschise, nici a unei opoziții de principii în contra stării sociale anterioare, ci al unei insinuări încete și individuale, ea nu avea sensul unei reforme a principiilor de guvernare, ci mai mult sensul unei lărgiri a privilegiilor trecutului dar sub o altă formă. Școala la care această generație fusese crescută, învățând-o interesul și arbitrarul individual, ca singura regulă de purtare,

nimic mai firesc decât că ea a transferat în noua ordine de lucruri maximele de purtare, aplicării cărora i se datora ridicarea ei sub regimul trecut. În maxima: „la instituțiuni noi, oameni noi“, în realitate numai oamenii erau noi; cât pentru instituții, ele afectau numai o formă nouă, pe când sensul adevărat rămăsese tot acela. De aici se explică contrazicerea aparentă între principiile emise și acțiunile prin care acele principii se pun în aplicare, de aici minciuna perpetuă în care viața noastră publică pare cuprinsă ca într-o mreajă. Noile forme sociale și politice nefiind decât un pretext, necorespunzând unui conținut real, sunt neîngrijite și disprețuite de toți. Progresul, a cărui expresie ele au pretenția de a fi, nu există nicăieri, sau există cel puțin numai în mărturisirea indirectă despre inanitatea vieții reale actuale, care pentru a se produce, a trebuit să recurgă la masca unei perfecțiuni pe care e departe de a o fi ajuns. În această contrazicere între esență și formă, în această deșertăciune a vieții constă adevăratul și marele pericol al acestei situații.

Veniți în anii din urmă într-un contact mai strâns cu civilizația apuseană, tinzând prin puterea lucrurilor a deveni un membru activ în marea familie europeană, românii au încetat de a mai fi poporul interesant, dar necunoscut, care era în trecut. Având pretenția de a ocupa locul lor în lupta popoarelor, ei vor fi datori a da probele de vitalitate, fără de care nici-o ființă nu se poate susține în această luptă cumplită pentru existență. Istoria, ca și natura, nu suferă nici-un vacuum și oricine pretinde a ocupa un loc oarecare în această lume, trebuie să fie pururea pregătit de a și-l susține prin punerea în joc a întregii sale existențe. În conflictul de

interese ce agită lumea, numai acela se poate menține, care prin valoarea sa intrinsecă răspunde unei trebuințe oarecare a omenirii. Precum natura în procesul ei de selecție înlătură și cufundă în neantul uitării formele hibride și tranzitorii, astfel și istoria înlătură popoarele care nu au știut a-și menține intact sâmburele vital care constituie originalitatea lor.

Acest pericol de cucerire pe tărâmul luptelor deschise de absorbție, pe tărâmul luptei nu mai puțin crâncene al intereselor economice, ajunge a fi amenințător, de câte ori contactul între două popoare devine nemijlocit, de câte ori cercurile lor de acțiune, de interese se încrucișează. Puși pe marginea a două culturi obosite, în mijlocul unei amestecături de neamuri atât de felurite, la gurile râului cel mai însemnat al Europei, românii nu au datorat până astăzi păstrarea existenței lor decât rivalității vecinilor puternici pe care i-au avut.

Prin decăderea acelui vecin, care după ce fusese atâtea veacuri dușmanul cel mai neîmpăcat, a ajuns a fi scutul lor cel mai puternic, românii vor fi siliți a sta pe propriile lor picioare. Neavând nimic a aștepta de la simpatia, pentru a nu zice de la mila altor neamuri, ei mai curând sau mai târziu vor fi chemați a susține acea luptă „pro aris et focis“, care amenință pururea existența popoarelor mai mici, ca și a celor mai mari.

A se pregăti pentru acea luptă, a-și concentra în vederea ei toate puterile este adevărata lor chemare. Fiind puțin numeroși și puși în multe alte privințe în condiții de luptă defavorabile, ei au mai mult decât oricine nevoie de a-și spori puterile lor prin cultura intelectuală, mijloacele lor printr-o înțeleaptă

economie. În aceste două cuvinte se va încheia pentru ei orice progres adevărat.

Mișcarea socială la noi

Mișcarea socială la noi

Când noi, cei care ne-am născut în jumătatea întâi a secolului, ne reamintim starea lucrurilor pe care am apucat-o în copilăria noastră; când, reîntorcându-ne cu gândul în timpul tinereții, facem se reînvie înaintea ochiului sufletesc icoana celor ce au fost; când ne prindem a simți încă odată cele ce am simțit acum douăzeci sau treizeci de ani, și ne aducem aminte de cele ce am voit atunci, și când apoi, trezindu-ne ca dintr-un vis, privim în jurul nostru și vedem ceea ce este, un fel de mâhnire ne cuprinde. Nu că doară timpul în care am trăit ar fi fost lipsit de însemnătate, nu că s-ar putea tăgădui că multe și mari propășiri s-au făcut la care mai toți am conlucrat pe o cale sau alta. Ba multe din cele ce întrevăzusem ca într-un vis depărtat s-au realizat mai repede și poate chiar mai bine decât cum doream. Dar cu toate acestea, căutătura retrospectivă

asupra drumului făcut ne lasă nesatisfăcuți și, în locul sentimentului de mulțumire liniștită, care e răsplata oricărei activități roditoare, ne cuprinde înspre apusul vieții ca o jale, ca un sentiment că nu toate le-am schimbat în bine, că nu în toate transmitem intact și sporit generației ce ne urmează, patrimoniul pe care l-am primit de la generația trecută.

Acest sentiment nu e datorit, cum s-ar putea crede, vârstei mai înaintate la care am ajuns și care ne-ar face să vedem lucrurile mai negre de cum sunt; el este împărtășit și de generația care ne urmează, căreia i-l transmitem ca pe o moștenire puțin plăcută și poate chiar primejdioasă. El trebuie dar să aibă un motiv real. Trebuie ca, între starea trecută și cea de astăzi, să existe deosebiri care să nu fie toate în favoarea prezentului; trebuie ca drumul pe care am apucat să fi fost de multe ori greșit, pentru ca rezultatul final al atâtor sforțări individuale să fie deziluzia generală care ne cuprinde.

Și greșelile făcute nu sunt prea greu de găsit. Mai întâi, nepotrivirea adâncă a formelor noi în care am îmbrăcat viața noastră, cu realitatea lucrurilor, apoi disproporția între scopuri și mijloace, între aspirațiuni și puteri. Lipsa de reflecție, proprie tinereții, pare că a domnit în mai toate lucrările generației actuale, lucrări al căror mândru scop nu era mai mic decât de a organiza pe baze cu totul noi întreaga noastră societate. Acest cuvânt de organizare a fost în gura tuturor din momentul ce, prin unirea principatelor, țara noastră a făcut întâiul pas politic însemnat, care era datorit propriei sale inițiative. O simțire instinctivă ne spunea la toți că pe bazele de până atunci statul român nu se putea dezvolta mai departe, că noii poziții

internaționale la care aspira trebuia să-i corespundă o stare de lucruri noi înlăuntru, stare care, fiind mai potrivită cu ideile dominante în statele apusene, să îndreptățească pretenția pe care o ridicam de a fi priviți nu ca o provincie semibarbară a unui stat asiatic, ci ca membri ai marii comunități de cultură europeană.

Această simțire instinctivă s-a și tradus în curând într-o legiferare care, în privința abundenței nu lăsa nimic de dorit, care în privința calității însă a provocat chiar de la început îndoielile și temerile celor cugetători. Am văzut în acești douăzeci și cinci de ani schimbându-se de cinci ori numai constituția țării, adică legea ei fundamentală, fără a vorbi de celelalte legi, a căror modificare anuală, ba câteodată chiar lunară, pricinuiește deznădăjduirea celor chemați a le pune în lucrare. Nu e dar de mirat că o mare parte din acest material legislativ a trecut la starea de maculatură până a nu fi cunoscut nici chiar de acei care l-au făcut, dacă prin cunoștință înțelegem știrea de esența, nu numai de existența unui lucru.

Alăturea cu această schimbare a legilor s-a produs și o schimbare, nu mai puțin simțitoare și chiar mult mai vătămătoare, a moravurilor. Mai toate lucrurile la care ținea generația trecută zac astăzi părăsite, mai toate legăturile care, în afară de stat, întruneau părți mai mici sau mai mari ale populației în grupuri sociale compacte, s-au slăbit dacă nu au dispărut cu totul. Fiii hulesc cele la care se închinau părinții, ba chiar pe aceștia îi vedem râzând la bătrânețe de credințele, de idealurile lor din tinerețe. Biserica și familia, aceste legături morale atât de puternice în orice societate sănătoasă, par amenințate cu totul; respectul pe care le aduceau

odinioară acestor instituții generațiile trecute a dispărut, iar în ceea ce privește îndeosebi Biserica, în legile noastre și în aparatul exterior de forme sociale, ea mai joacă încă un rol oarecare, orișicine simte că puterea ei vitală a dispărut, că nu mai este decât o rămășiță mai mult tolerată decât primită ca necesară de noua generație.

Astfel, pe tărâmul social ca și pe cel politic, am fost mai dibaci în a distruge cele vechi, decât în a le înlocui prin instituții noi și trainice. Voind a ne asimila, cu o singură lovitură și fără muncă, cu popoarele a căror cultură e rezultatul unei lupte și unei munci seculare, am izbutit numai a produce caricatura unei civilizații. Aceasta o simțim cu toții și de aceea, adânca nemulțumire care ne cuprinde. Această nemulțumire, dacă nu ar conduce la o regenerare a spiritelor, la o schimbare a apucăturilor noastre, ar fi cea mai mare primejdie ce ne poate amenința.

Ea ar avea ca efect necesar dizolvarea progresivă a tuturor legăturilor care fac din popor un tot organic, și nu numai o grupare exterioară menținută prin forță; ea ne-ar conduce la inividualismul cel mai mare.

Se va produce oare acea regenerare ? Cine o poate prevedea sau presimți ? Dar pentru ca ea să se poată produce, pare necesar ca toți acei care se gândesc la această problemă să caute a-și da seama mai bine de starea noastră socială trecută și actuală, de cauzele care au făcut ca avântul atât de generos, luat acum un sfert de secol, a izbutit atât de puțin.

Vom încerca în cele ce urmează să studiem acele stări sociale, studiu din care vor reieși poate și unele din acele cauze.

Rareori o transformare socială atât de adâncă s-a produs cu atâta iuțeală, cu atâta ușurință aparentă ca cea de la noi. Vechea societate, departe de a lupta pentru menținerea existenței sale, lucra cu o nerăbdare febrilă la schimbarea care trebuia să o îngroape pe dânsa și totodată și o bună parte a iluziilor noastre. Se părea acum douăzeci și cinci de ani că orișice lege veche, că orișice rămășiță de moravuri bătrânești este o piedică în libera dezvoltare a individului și a comunității, că trebuie înlăturate dar cu orice preț. Atât de adâncă era această mișcare, încât pentru un moment, până și limba noastră, acest sacru și ultim paladiu al naționalității, părea amenințată ! „La legi noi, oameni noi“ era formula prin care un om de stat al acelui timp caracterizase această tendință a spiritelor; și toți se sileau a se reînnoi; bătrâni și tineri se dezbrăcau de tot ce mai aveau moștenit de la generația precedentă și se sileau a se îmbrăca cu o haină care li se părea, pe cât de nouă, pe atât și de frumoasă. Din păcate, mulți nu au văzut că haina cu care se făleau nu era decât o haină învechită care își schimbase stăpânul și care, nefiind croită pe umerii lor, departe de a-i ascunde, nu indica decât cu atât mai bine starea celui ce o purta.

Oricât de surprinzătoare ar părea această lipsă de rezistență, ea a fost naturală. Nimic în adevăr în societatea dispărută nu avea o temelie sănătoasă, nici o instituție, nici chiar cele mai vechi, nu prezenta, prin serviciile aduse binelui obștesc, sau prin spiritul care o însufleța, rațiuni sau garanții de durată. Claselor privilegiate, care în lumea politică și socială de atunci erau singurele care jucau un rol însemnat, le lipseau conștiința poziției lor înalte, sentimentul datoriilor pe

care o asemenea poziție le impune ca un corolar firesc al drepturilor pe care le dă. Ca instituție politică le lipsea stabilitatea, accesul lor fiind deschis după bunul plac al oricărui Domn nou-venit, pe când proprietatea lor teritorială, această bază esențială a oricărei aristocrații, nu era apărată nici prin legi, nici prin moravuri contra aspirațiilor de cucerire economică atât de vii, contra neprevederii și a ușurinței proprii.

Boierimea noastră, cum o organizase regulamentul organic, nefiind nici o aristocrație ereditară și limitată în numărul ei, nici o aristocrație teritorială, nici chiar răsplata unor servicii îndelungate și meritorii, semăna în adevăr mai mult cu cinul rusesc, decât cu ceea ce se numește în țările apusene o aristocrație. Dacă în rândul și adeseori în capul acestei boierimi se aflau câteva familii istorice, în sânul cărora se dezvoltaseră tradiții și simțăminte cu adevărat nobiliare, ele erau puțin numeroase față de noianul crescând din zi în zi al noilor privilegiați. Acești nobili de ieri sau de alaltăieri, ajunși de multe ori la rangurile cele mai înalte, ieșeau din condițiuni și trepte sociale adeseori ambigue și-și datorau ridicarea mai mult patronajului și intrigii decât vreunui merit oarecare. Ei aduceau în noua lor stare socială toate defectele slugilor devenite stăpâni; umiliți și târâtori către cei mari, fuduli și aspri către cei mici, fără convingeri și fără credințe, în cea mai mare parte inculți, nesățioși de avere și puțin scrupuloși în privința chipului de a o câștiga, ei au fost chiar în timpul reglementar plaga adevărată a acestei țări, precum de pe atunci erau adevărații ei stăpâni. Familiile mai vechi sau mai avute din boierime în a căror mână era la început omnipotența politică și socială, prin incuria și

câteodată prin incapacitatea lor, lăsau să alunece din ce în ce mai mult, în mâinile noilor veniți, conducerea reală a treburilor lor. Deprinși prin modul lor de trai patriarhal a privi țara ca o mare moșie a lor, ei aduceau în căutarea afacerile publice același spirit ca și în căutarea afacerile particulare. Precum în administrarea averii proprii se mulțumeau cu o supraveghere adeseori iluzorie, căutând mai mult a se bucura de satisfacțiile imediate și trecătoare pe care le-o putea da acea avere, decât a o gospodări în mod sistematic și rațional, lăsând direcțiunea economică și lucrul de detaliu în sarcina unui vechil salariat, tot așa și în administrarea țării se lăsau în nădejdea unei birocrații născânde, care se recruta din cinurile cele mai de jos ale clasei privilegiate, sau servea ca întâia treaptă tuturor aspiranților la boierie. Și aceștia nu erau puțini la număr. Într-o stare socială unde toate drepturile sunt pentru unii, toate sarcinele pentru alții, oricine se simte în stare de a face altceva decât a se consuma într-o muncă pururea aceeași și pentru el rareori roditoare, oricine aspiră a parveni, adică a trece în singura stare socială care dă omului toată libertatea dezvoltării sale. Capetele cele mai bune și caracterele cele mai rele se îmbulzesc pe calea ce li se deschide; și când această cale e numai una, pe ea apucă și cei buni și cei răi, chiar când ea ar fi condiția servilă sau aceea a patronajului. De aceea vedem îngrămădindu-se în jurul boierimii vechi oameni ieșiți din toate unghiurile țării; țărani mai isteți sau mai avuți, negustori decăzuți sau dezgustați de meseria lor, feciori de preoți aspirând la o condiție mai bună decât cea a părinților, răzeși ambițioși, până și străini fără căpătâi, toată pulberea

pe care fricțiunea socială a desprins-o de pe suprafața corpurilor stabile, sau pe care a adunat-o vântul întâmplărilor, o vedem strângându-se în curțile privilegiaților vechi și noi, căutându-și prin ele drumul spre funcțiile publice și accesul la clasa privilegiată. Dacă în acest drum prin heiuri și antica-mere demnitatea omului și caracterul lui au puțin de câștigat, iscusința lui practică și câteodată chiar inteligența lui se dezvoltă în mod puternic. Silit pentru a ajunge, să facă un studiu amănunțit al stăpânului pe care și l-a ales, candidatul la boierie sau boiernașul ce tinde mai sus, devine în curând un psiholog practic foarte iscusit; el se deprinde a exploata deopotrivă viciile și virtuțile stăpânului; inițiat în toate amănuntele casnice, în toate slăbiciunile sufletești, în starea afacerilor economice, el adună în mâna sa unul câte unul firele care îi vor permite odată a conduce pe stăpânul sau patronul său ca pe o păpușă. Dacă nu-l ruinează întotdeauna și nu devine în locul său proprietarul numeroaselor moșii a căror stăpânire e adeseori visul său favorit, el îi sustrage încetul cu încetul influența lui socială și politică. În lipsa unei burghezii, el devine intermediarul necesar între clasa înaltă și poporul de rând, intermediar cu atât mai primejdios, cu cât, având aspirațiile puternice și violente ale unuia, viciile și cvasicultura celeilalte, el știe a vorbi, după timpuri, limba amândurora.

Dar nu numai prin neîngrijirea poziției și averii vechile familii au înlesnit dărâmarea situației lor; ele au conlucrat în mod pozitiv și direct la acea dărâmare. Dezbinate între ele, într-o rivalitate și o competiție perpetuă unele cu altele și cu capul statului ales din sânul lor, pe când își slăbeau poziția socială și politică,

ele își dădeau singure pe tărâmul intelectual lovitura de moarte. Obiceiul pe care și-l luaseră cam de pe la 1840 încoace toate aceste familii de a-și crește fiii în străinătate și mai ales în Franța, trebuia să aducă cu necesitate și în grabă dizolvarea vechii societăți, mai ales că acest obicei a fost curând urmat de cei din treptele sociale inferioare. Părinții din aceste trepte recunoscuseră în adevăr de timpuriu că cultura intelectuală e mijlocul cel mai puternic de propășire socială. Fiecare se silea, proporțional cu mijloacele sau chiar cu ajutoarele de care putea dispune, să procure copiilor săi același grad de învățătură pe care îl căpătau fiii patronului său, să le dea prin urmare o armă în lupta vieții de care el fusese lipsit. Trimiși adesea de la cea mai fragedă vârstă într-o țară ale cărei moravuri, stări sociale, tradiții istorice erau așa de deosebite de ale noastre, toți acei fii pierdeau orice legătura cu țara în care aveau să lucreze odată. Crescuți în comunitatea egalitară a colegiului, distincțiile sociale le erau la toți odioase; lipsiți, în mijlocul unei societăți sceptice, sau de altă credință decât a lor, de orice comunitate religioasă, religia le părea o formă goală și fără folos; depărtați atâți ani de părinții lor, autoritatea patriarhală a acestora o simțeau ca pe o nedreptate; neștiindu-și adeseori limba, raporturile cu clasele inculte le deveneau anevoioase și fără interes. Ei erau străini în casa părintească, dar străini privilegiați, floarea acestei țări, de la care așteptau și cei mari și cei mici leacul la răul secular ! Mândria părinților, nădejdea mulțimii îi îmbiau deopotrivă să puie mâna la lucru.

Nimeni nu se întreba dacă mijlocul în care crescuseră, aspirațiile pe care le aveau, ideile pe care

le căpătaseră îi făceau destoinici de a conlucra numaidecât și la locul întâi la opera de organizare proiectată. Dintre toate țările culte, Franța era pe la mijlocul veacului nostru aceea al cărei contact era poate mai primejdios pentru dezvoltarea noastră intelectuală și socială. Ieșită nu demult din zvârcolirile revoluției celei mari, acea țară se bucura pe atunci de o dezvoltare economică deja însemnată, de o mișcare intelectuală foarte vie, de o situație politică internă în care se părea că pericolul tendințelor extreme era înlăturat prin o înțeleaptă cântărire a diverselor puteri în stat, printr-un sistem de liberalism moderat și progresiv, care permitea dezvoltarea ulterioară fără zguduiri politice și sociale. După furtuna revoluționară, un timp senin părea asigurat pe mulți ani, timp menit a aduce la dezvoltare și maturitate toate semințele fecunde pe care adâncii cugetători de la sfârșitul veacului trecut, marii oameni de acțiune de la începutul veacului acestuia le răspândiseră în conștiința națională. Dezvoltarea de energie vitală fără seamăn pe care o arătase poporul francez părea atunci lumii întregi a fi rezultatul ideilor abstracte, al formulelor filozofice și sociale, pe care le întrebuințaseră antemergătorii revoluției pentru a răsturna vechea stare de lucruri, supunând-o criticii incisive a gândirii abstracte. Astfel, e ușor de înțeles cum se formase acea școală, pentru care omul istoric cu legăturile lui diverse, izvorâte din deprinderi și tradiții seculare, cu viciile, cu pasiunile lui, rezultat al constituției fiziologice și al eredității, tot atât ca și a stării sociale în care trăiește, cu credințele și eresurile sale, omul de carne și oase într-un cuvânt, dispare pentru a lăsa locul

unei ființe abstracte, produs al visurilor generoase și umanitare, dar care nu viețuiește decât în creierii celor ce l-au născocit. Pe acest om abstract, autorii lui îl împodobesc cu toate virtuțile, calitățile, talentele, care tocmai din cauza rarității lui reale a apărut întotdeauna omenirii ca zestrea scumpă a unor puține naturi excepționale. Pentru dânsul și nu pentru omul real, acea școală combina sistemele sale, și dacă acele sisteme puse parțial în lucrare nu dădeau rezultatul așteptat, vina se zicea că nu e a sistemelor; cu toate răsturnările și schimbările făcute, tot mai rămăsese societății moderne ca un iz de grosolană realitate istorică; trebuia numai îndepărtat și acesta pentru ca acea concepțiune abstractă, idolul iubit căruia i se aduceau atâtea jertfe, să apară în toată gloria sa.

Pe când școlile străine și mai ales cele franceze ne înzestrau cu o generație astfel pregătită, cele din țară își aduceau și ele contingentul lor puternic la armata reformei. Aceste școli își datorau înființarea lor unei reacții sănătoase în contra creșterii și învățăturii grecești. Oamenii care le-au întemeiat vor avea pururea drept la recunoștința noastră, pentru că ei au fost cei dintâi care au trezit în societatea noastră sentimentele naționalității, conștiința solidarității întregului neam românesc. Dar recunoscându-le acest mare merit, putem conveni că mulți din ei nu erau tocmai bine pregătiți pentru a da generației a cărei creștere le era încredințată, pe lângă sentimentul sănătos și viril al patriotismului, și o cultură a inimii și a spiritului tot atât de sănătoasă. Ieșiți dintr-un mediu social cu totul altul, acești fii ai poporului ardelean datorau cultura lor relativă unor școli străine puțin înaintate, și mai

mult încă, propriei lor sârguințe, ei aduceau, în îndeplinirea apostolatului pe care îl îmbrățișaseră cu atâta căldură, ideile strâmte, vederile unilaterale, câteodată și defectele de caracter ale satului lor natal. Preocupați mai ales de ideea unității naționale, ei nu-și agonisiseră în genere alt capital științific decât o cultură clasică imperfectă, tendința lor de căpetenie fiind de a-și convinge ucenicii de descendența neamului nostru în linie directă și neîntreruptă din falnicii cuceritori ai lumii antice. Formele sociale și politice ale Romei erau idealul pe care îl puneau pururea sub ochii strănepoților ei; modificările pe care o istorie de atâtea veacuri, amestecul cu atâtea ginți, le adusese în esența poporului român, le apăreau ca niște pete ce trebuiau șterse pentru a reînvia tipul primitiv în toată puritatea lui. Acestei tendințe de purificare, ei îi jertfeau toate, până și limba națională, care, în mâinile lor iubitoare, dar nedibace, părea menită să devină un fel de curiozitate filologică, un idiom nevorbit și neînțeles.

Așa și fiii crescuți în țară și cei veniți de la școlile străine erau deopotrivă gata să dărâme și să reclădească vechea casă strămoșească. Lucrul părea ușor. Oare nu era de ajuns a introduce la noi formele și organizarea pe care le văzuserăm funcționând cu atâta succes pe aiurea ? Oare mai încăpeau reticențe și îndoieli acolo unde un rezultat vădit se putea aștepta cu siguranță ? Dacă alte țări erau atât de avute și atât de culte, fiind liberale și egalitare, oare nu era clar că acea cultură a lor se datora acestor forme sociale ? Dacă un mecanism ingenios și complicat funcționează acolo pentru satisfacerea mulțumitoare a tuturor trebuințelor

obștești, de ce la noi introducerea aceluiași mecanism nu ar da aceleași rezultate ? Oamenii se înnoiseră, dar legile și moravurile erau încă vechi, nimic mai firesc decât ca ei să le schimbe și pe unele și pe altele.

Dintre toate instituțiile vechii societăți, aceea a clerului, prin vechimea ei, prin considerația de care era încă înconjurată în mijlocul unei societăți evlavioase, prin importanța mijloacelor materiale de care dispunea, părea cea mai destoinică a se împotrivi mișcării spiritelor, sau cel puțin de a împiedica ca acea mișcare pripindu-se să nu devină răsturnare în loc de reformă. Această destoinicie nu era însă decât aparentă. Slujbașii Bisericii de la noi își datorau marea influență de care se bucurau în timpurile vechi luptei contra necredincioșilor și culturii lor relative. În luptele seculare cu turcii, care aveau un caracter pe cât de religios, pe atât și politic, țara și Biserica nu formau decât unul și același obiect de dragoste pioasă, unul și același motiv de preocupare patriotică; a lupta pentru una era a lupta și pentru cealaltă, a întări religia și instituțiile bazate pe ea era a întări însăși existența națională. Nu e dar de mirat că pe acele timpuri, Biserica română se împreunase așa de tare cu toată viața noastră, și aceasta cu atât mai mult, cu cât, în mijlocul societății războinice, crude și inculte de pe atunci, slujbașii ei, cu știința lor de carte, cu moravurile lor mai blânde, apăreau ca niște capi intelectuali și morali ai poporului. Încetând luptele pentru cruce și cămin, adâncimea și vioiciunea sentimentului religios a prins a slăbi cu încetul. Pe de altă parte, pe când societatea laică începea a propăși în mod constant, starea staționară, ba chiar retrogradă a culturii clerului, îl

făcea din ce în ce mai nedemn de înalta poziție pe care o ocupa și de influența pe care o avea în toate afacerile. Dacă această înaltă poziție se mai menținu câtva prin evlavia și rara bunătate de inimă a unor arhierei distinși, ea trebui să cază cu dispariția oamenilor care singuri, prin personalitatea lor puternică, scăpase prestigiul ce începuse a lipsi instituției; și aceasta cu atât mai mult, cu cât, prin organizarea pe care Regulamentul organic o dăduse țării, o bună parte din vechile atribuții ale clerului înalt fuseseră transmise unor organe ale statului create din nou. Astfel, mișcarea spiritelor de la mijlocul veacului nostru surprinse clerul român încremenit în păzirea formelor exterioare ale religiei, neștiind a tâlcui sensul ascuns sub acele forme, și mai puțin încă a pune în lucrare înaltele învățături morale care sunt fundamentul practic al oricărei religii. Expus prin marea sa avere invidiei societății laice, îi lipsea orice armă morală, orice argument de oportunitate pentru apărarea bunurilor însemnate pe care credința strămoșilor le depusese în mâinile lui ca un depozit sacru, și pe care iubirea lui de argint le deturnase în mare parte de la destinația lor primitivă. Lipsit de-o cultură solidă și mai înaltă, de orice spirit de iubire creștinească, el pierduse direcția chiar și a acelor suflete care nu fuseseră încă lipsite prin creșterea lor de orice simțire religioasă; compus în parte din străini, el pierduse chiar și mai mult din încrederea pe care națiunea o punea în el ca în apărătorul cel mai aprig al intereselor ei. În ochii oamenilor noi, el era bun spre a fi dat la o parte, și dacă pentru cel pământean îndepărtarea de la orice influență reală s-a făcut mai întotdeauna cu forme pline de deferență, acele forme

nu făceau decât să reiasă mai tare ironia ascunsă sub ele.

Pe când în stratele superioare vedeam cum se pregătește cu încetul procesul de descompunere socială care era să le reducă la atomi, stratele de jos stăteau nemișcate. Presiunea îndelungată și uniformă sub care trăiau acele strate le dăduse ceva din nemișcarea dar totodată și din coeziunea pietrei. Caracterul individual neputându-se dezvolta decât puțin la țăranul nostru, caracterul tipic al clasei devenise cu atât mai marcant. Ținând cu tărie la tradițiile moștenite, la datinele vechi, până și la obiceiurile satului său, săteanul nostru era mai mult ocârmuit prin acele obiceiuri, datini și tradiții decât prin normele legislative generale a căror existență chiar îi erau de cele mai multe ori necunoscută. Viața lui individuală, fiind mărginită într-un cerc îngust, existența sa și aceea a copiilor săi asigurată prin legile care reglau raporturile sale cu proprietarul pământului, el era pus, atât prin acele legi, cât și prin moravurile patriarhale, la adăpostul neprevederii proprii, ba chiar și a vicisitudinilor produse de o climă nestatornică. Neputând nimic ca individ, el se deprinsese a nu-și urmări interesele decât ca o colectivitate, a nu căuta decât în sprijinul mutual puterea de rezistență ce-i lipsea ca om izolat.

Fără știință de carte, creierii lui nu erau încă tulburați de nici-o elucubrație teoretică, de nici una dintre generalizările, dintre abstracțiunile atât de primejdioase spiritelor simple. Judecata lui formată la școala vieții, mai ales la acea a suferinței, căpătase la acea școală, în toate lucrurile ce-l atingeau direct, o pătrundere și o logică dreaptă pe care nu o întâlnim

decât rareori la țăranii altor ginți. Cuvântul grăit fiind pentru el singurul mijloc de-a stabili raporturi de la om la om și de-a le dovedi, el păstrase încă acelui cuvânt toată sfințenia sa. Legat în mare parte printr-o legislație de sute de ani de brazda pe care o cultiva, el nu cunoștea altă meserie decât acea cultură, nu avea altă pasiune decât posesiunea acelei brazde. Lipsit de trebuințe, mulțumit cu puțin, lui i se părea că este fericit de câte ori stăpânul pe care i-l dăduse soarta nu era prea rău, de câte ori vechilul sau arendașul care-l înlocuia pe stăpân nu era prea aprig. Martor secular al atâtor schimbări care trecuseră peste țară fără a aduce în condiția sa vreo îmbunătățire însemnată; deprins a purta pe umerii săi toată povara socială, el devenise înainte de toate nepăsător și sfiicios față de toți acei care nu erau de seama sa. Cât despre organizarea socială, ideile lui erau dintre cele mai rudimentare. Supus mai mult jurisdicției și poliției stăpânului său decât acelei a statului, neavând de la acesta decât sarcini ca echivalent al cărora nu vedea nici-un folos aparent pentru dânsul, el privea și stat și sarcini ca o necesitate fatală, pe care o primea cu aceeași resignațiune cu care suferea viforul iernii sau arșița soarelui. Toată ocârmuirea fiind pentru el de la Dumnezeu, el nu vedea în Domn decât un stăpân mai mare și mai puternic decât stăpânul său imediat, voința nediscutată a căruia era izvorul a tot ce vedea bine ori rău în țară. El aștepta schimbarea socială, al cărei vuiet îndepărtat începuse a pătrunde până la el, cu nepăsarea lui obișnuită, zicându-și, și acum ca de atâtea ori în trecut: „apa trece, pietrele rămân“. De astădată însă, curentul era să fie așa de tare, încât și multe pietre să se strămute din locul lor.

Dacă întorcându-ne privirea de la starea socială trecută, o îndreptăm asupra lucrării de reformă întreprinsă de noua generație și căutăm a degaja, din nămolul de motive parțiale și secundare, care intră în joc la orice lucrare comună a oamenilor, ideea fundamentală a acelei lucrări, vedem imediat că problema care a format visul tinereților noastre nu a fost și nu putea fi rezolvată în mod satisfăcător.

Această problemă era în adevăr introducerea deodată și cu toptanul a unei culturi cu totul noi într-o țară picată de veacuri în cea mai adâncă lâncezire și inerție. Puterea vitală a vechii societăți era sleită. Rădăcina instituțiilor și a datinilor strămoșești care umbriseră țara în timpurile trecute se veștejise; trunchiul acelor instituții, lovit de viscole grele în curs de veacuri, ros până la măduvă de carii ce-l cuprindeau, nu mai arunca nici un lăstar nou care, prin verdeața lui veselă, să acopere goliciunea vechilor crengi uscate. Ruină a timpului, vechiul arbore social devenise inutil, ba chiar stricăcios; în loc de a umbri pământul pe care crescuse, crengile lui uscate și frunzișul lui veșted înlătura de la acel pământ și de la sămânța nouă, ce era a i se încredința, influența binefăcătoare a aerului și a luminii. El trebuia dar înlăturat, pentru ca o nouă cultură să devină cu putință. Totuși copacul, acum mort de bătrânețe, urmând legii veșnice a naturii, aruncase poate pe când era în putere, în sâmburii roadelor răspândite în jurul său, sorginți de viață nouă, menite a reproduce sub altă formă tipul primitiv. Aceste odrasle erau de căutat, de îngrijit înainte de toate; între ele una sau alta era poate plină de viață și nu aștepta decât un timp mai priincios pentru a crește și a înflori.

A le stârpi și pe acestea odată cu vechia tulpină însemna a lipsi ogorul strămoșesc de o podoabă, poate chiar de un scut viitor. Cât pentru pământul pe care crescuse acel arbore secular și în care era să se încerce noua cultură, el era poate încă fecund. Odinioară el purtase multe și frumoase roade; bătătorit însă în decurs de veacuri, el apărea incult și părăsit; cu toate acestea, el putea să cuprindă încă în sânul său sucurile hrănitoare trebuincioase pentru a da o nouă rodire, ba acele sucuri erau poate chiar sporite prin lungul repaus în care zăcuseră. Oricum, producțiunea lui nu mai era să fie curat spontană ca cea trecută; pe lângă puterile naturii, urma să intre în joc, pentru a produce noua roadă, acțiunea cugetată a omului. Suprafața netedă și indiferentă a vieții noastre sociale trebuia brăzdată adânc pentru a scoate la lumină, din straturile sociale de jos, elemente noi de fecunditate. Dar aceasta nu era destul; pământului astfel răscolit nu i se putea încă încredința sămânța. Bulgărele grosolan, ridicat din jos în sus, trebuia să treacă încă de multe ori prin grapă pentru a deveni atât de fraged, încât aerul și lumina să poată avea asupra lui o înrâurire binefăcătoare. Sămânța trebuia aleasă și curățită cu îngrijire, ogorul, în sfârșit, păzit și plivit cu băgare de seamă; altfel, în locul grâului ce credeam că l-am semănat, nu puteam culege decât neghină.

Pentru ca o lucrare de gospodărie socială de felul acesta să poată reuși, se cereau multe și de toate. Mai întâi, un plan unitar și bine cumpănit; apoi, la cei chemați de a-l executa, un șir de cunoștințe variate și serioase, experiență practică în mânuirea oamenilor și afacerilor, spiritul pătrunzător care ne face să înțelegem

problema pusă în toată întinderea ei, inimă caldă ce face să ne identificăm cu lucrarea întreprinsă, în sfârșit, multe și puternice mijloace de execuție. Mai toate acestea au lipsit.

Mai întâi, planul unitar. Dacă facem abstracție de politica exterioară, tărâm pe care românii au știut întotdeauna ce voiesc, și unde au urmărit în mod consecvent ideea odată concepută, vedem că în privința tuturor celorlalte probleme sociale și politice, voințele au fost de la început dezbinate și ideile confuze. Mai mult încă, pe una și aceeași partidă politică, pe unul și același grup social, ba chiar pe una și aceeași personalitate, le vedem că-și schimbă de azi pe mâine ideea urmărită, mijloacele de acțiune. Viața socială și politică a acestei țări prezintă de la un timp încoace înfățișarea unui caleidoscop, în care cea mai mică scuturătură produce o schimbare imediată și totală a grupării elementelor care compun icoana pururea trecătoare. Nimic la noi nu s-a întărit, nimic nu a

prins rădăcină. Nici-una dintre ideile numeroase introduse cu atâta ardoare la început nu a fost urmărită măcar timp de câțiva ani, nici-una dintre instituțiile noi nu a fost îngrijită, dezvoltată. Ne-am apucat de toate fără a sfârși măcar ceva, și astăzi, după o muncă continuă de 25 de ani, după o zbuciumare neîntreruptă, ne întrebăm încă cu toții: unde mergem și ce vroim ? Această confuzie generală nu e decât în parte datorită conflictului voințelor, sau slăbiciunii caracterelor: în mare parte ea provine din lipsa unor noțiuni clare despre ceea ce sunt societatea și statul, aceste scene pe care se joacă pururea comedia sau drama oricărei vieți omenești. Aceste noțiuni sunt însă neapărate

oricui este chemat a conlucra la o măsură socială sau politică; ele pot fi sau rezultatul unui studiu teoretic, sau, și mai bine, deduse din experiența practică a vieții; oricum ar fi însă dobândite, fără de ele nici-o lucrare sistematică, consecventă, nu e cu putință.

Vom încerca până a nu trece mai departe a face să reiasă care sunt acele noțiuni.

Dintre toate relațiile pe care le are individul cu lumea cea din afară de dânsul, relațiile de la om la om sunt cele mai de căpetenie. Născute din simțul de slăbiciune al individului față de puterile naturii, ele ne-au arătat curând la ce înmulțire nesfârșită a mijloacelor noastre de acțiune ne pot conduce; ele au devenit astfel, cu propășirea gândirii omenești, nu numai o pavăză puternică contra amenințărilor dușmane ale naturii, ci și un mijloc de a realiza măcar în parte acea a doua lume, produs al impresiilor exterioare asupra intelectului uman, pe care oricine o poartă în creierii săi și a cărei întrupare solicită în orice moment voința autorului ei. Menite să conserve viața omului prin înfrângerea și subjugarea din ce în ce mai perfectă a naturii exterioare, să dea acelei vieți un înțeles din ce în ce mai înalt prin aflarea de mijloace tot mai puternice de realizare a gândirii noastre, acele relații țin de esența umanității. Oriunde și oricând întâlnim pe om în istorie, îl găsim în stare de ființă socială, de *zoon politikon*, după frumosul cuvânt al lui Aristotel. Variind necontenit ca formă și conținut, de la cel mai trecător produs al întâmplării, al trebuinței momentane, până la legăturile statornicite de veacuri, care dau unor părți ale neamului omenesc caracterul lor distinctiv, acele relații cuprind întinderea întreagă

a vieții noastre și ca individ și ca neam. Precum în natură, lanțul nesfârșit al cauzalității leagă tot ce este cu tot ce a fost și cu tot ce va fi, așa și istoria popoarelor nu este decât lanțul neîntrerupt al relațiilor omenești. Oricare ar fi formele schimbătoare ale acestor relații care corespund tuturor coardelor firii noastre, ele izvorăsc din adâncul acelei firi, ele sunt întotdeauna produse naturale ale vieții, rezultanta scopurilor, aspirațiilor, muncii noastre zilnice. Astfel, orice societate este o conviețuire organică de oameni, nu o simplă coexistență a lor. Nu suma tuturor indivizilor cuprinși în ea, ci legătura ce există între acești indivizi e trăsătura ei caracteristică; mai mult încă; acea legătură nu este numai exterioară, mecanică; legile sociale care unesc oamenii între dânșii nu sunt de asimilat cu mortarul care unește pietrele unui edificiu, menținând la locul ei pe fiecare dintre aceste pietre într-o poziție întotdeauna aceeași; ele se aseamănă mai mult cu forța naturală de o ordine mai înaltă, care grupează și leagă între ele celulele unui corp însuflețit. Acea forță, deși respectă viața individuală a oricărei celule, o leagă, totuși, de altele de felul ei, subordonează pe unele altora, le grupează pe toate mai întâi în organe diverse și distincte, apoi prin coordonarea și subordonarea acestor organe formează trupul întreg. Și, precum viața acestui trup întreg este deosebită de viața fiecărei celule luate în parte, precum scopul organismului total e diferit și mai presus de scopul părților diverse din care se compune, tot așa viața și scopul societății sunt diferite și de o ordine mai înaltă decât viețile și scopurile indivizilor care o alcătuiesc, deși aceștia în unitatea, nu în suma lor pururea schimbătoare, sunt substratul ei real.

Necunoașterea acestui caracter organic al societății a fost și este eroarea fundamentală a concepției sociale și de stat pe care o avem, și în parte, cauza numeroaselor boli morale de care suferim. Concepția omului despre viața sa, despre scopurile pe care trebuie și poate să le urmărească, despre mijloacele cele mai nimerite pentru a ajunge la acele scopuri, se schimbă într-adevăr odată cu ideea pe care și-o face despre poziția sa, față de oamenii în mijlocul cărora trăiește. După cum se va privi pe sine ca membru necesar al unei totalități organice, sau ca element întâmplător al unei aglomerații trecătoare, sfera și conținutul vieții sale vor fi altele. Viața oricărei ființe organice nu este decât întrebuințarea celor în afară de ea, pentru susținerea individualității sale. Acest proces de asimilare, de întrebuințare perpetuă, mărginit pentru plante și animale la asimilarea fizică și chimică a ființelor cu care vin în contact, se sporește pentru om la asimilarea forțelor acelor ființe, și mai ales, la asimilarea sau întrebuințarea pentru scopurile sale a forțelor vitale și intelectuale a semenilor săi. Oamenii au încetat a se mânca unii pe alții, dar nu au încetat a fi un obiect de lăcomie unul pentru altul. Acea lăcomie și-a schimbat numai felul. La omul ieșit din starea de sălbăticie primitivă, ea nu mai are ca scop astâmpărarea foamei trecătoare a trupului, ci îndestularea foamei mult mai nesățioase a trebuințelor de tot soiul, pe care le născocește o gândire pururea mișcătoare, și a căror satisfacere apare celor mai mulți ca o condiție neapărată de existență. Spre acest sfârșit facem tributare voinței noastre nu numai forțele musculare ale semenilor noștri, ci și forțele lor intelectuale, ba chiar

simțirile, afectele lor. Spre a obține o întrebuințare atât de întinsă a individualității străine pentru scopurile noastre, trei căi ne sunt deschise: acea a forței materiale, a silei, care învingând voința celuilalt o subjugă voinței noastre; acea a convingerii, pe care o facem să se nască în spiritul celuilalt că, într-un punct oarecare al existenței comune, interesul său se întâlnește cu scopul nostru; în fine, aceea a identității scopurilor, care produce conlucrarea mai multor voințe în modul cel mai firesc.

Întrebuințarea pe care o dă omul fiecăruia dintre aceste trei mijloace de acțiune socială, precum și gradul până la care va căuta a-și întinde înrâurirea asupra semenului său, vor fi diferite, după cum el se va considera ca membru al unei totalități organice sau ca o simplă individualitate, pusă numai printr-un fel de întâmplare în contact cu alți indivizi de felul său. Și într-un caz și în celălalt, instinctul de conservare, această lege fundamentală a oricărei ființe organice, îl va face să întrebuințeze unul sau altul dintre mijloacele arătate mai sus spre a obține conlucrarea altora la scopurile sale. Pe când însă în cazul dintâi, acțiunea sa va fi temperată prin conștiința perpetuă că și celălalt este un element necesar sau folositor al organismului total, a cărui bună stare importă tot atât ca și buna stare proprie la dezvoltarea totalității, pe când, într-un cuvânt, egoismul său va fi mărginit și ținut în frâu prin simțul de solidaritate ce-i leagă pe toți membrii unei societăți între ei, în cazul al doilea, egoismul său îl va împinge cu consecvența oarbă a unei legi firești până la ultimele extreme; celălalt individ nu va mai fi pentru el decât un obiect al voinței sale, subjugare, de se va

putea totală, care va deveni ţelul său favorit. La această subjugare va tinde prin toate mijloacele de acţiune posibile. El nu va cunoaşte decât o regulă de conduită, aceea de a-şi menţine cu orice preţ înrâurirea asupra semenilor săi, decât un merit la alţii, acela de-a fi cu dânsul, decât o crimă, aceea de a-i sta în cale; purtarea sa aparentă, spusele sale, ba chiar unele dintre acţiunile sale vor putea să se modifice după trebuinţele momentului, dorul de-a stăpâni şi de-a stăpâni în mod nediscutat şi absolut asupra semenilor săi va rămâne trăsătura caracteristică a acţiunii sale totale. De se va simţi prea slab pentru a ajunge prin propriile sale puteri la dominarea aşa de aprig dorită, el se va asocia cu alţii împinşi de aceeaşi tendinţă. Îndărătnic în urmărirea scopului pe care şi l-a propus, el va aduce de multe ori în această asociaţiune sacrificiile cele mai mari, ba va desfăşura calităţi, poate chiar virtuţi, care, de-ar fi fost puse în serviciul binelui obştesc, ar fi făcut din el un om eminent. Mlădios mai mult din necesitate decât din fire, el va învăţa în curând a uita mândria pe care o datorează naşterii, ori poziţiei sale sociale, ori înaltei idei pe care o are despre sine însuşi; după nevoie, el va şti să devină umil, sacrificând unora până şi demnitatea sa personală, pentru a-şi putea impune multora orgoliul său. Câteodată, va renunţa chiar la cunoştinţa mai bună pe care o are despre unele lucruri şi-şi va subordona ideile, de adevărul cărora e pătruns, vederilor tovarăşilor săi, deşi ştie că sunt eronate; se va nimici pe sine însuşi moralmente şi intelectualmente numai şi numai pentru plăcerea efemeră de-a stăpâni măcar întrucâtva, de-a impune altora, măcar în parte, voinţa sau scopurile sale. Această desfăşurare a egoismului

când cuprinde o mare parte a societății e întotdeauna un rău, câteodată chiar un pericol. Din cele trei feluri de-a înrâuri asupra semenului său pe care le are omul, acel prin sila materială sau psihologică este, cel puțin în aparență, cel mai la îndemână, în orice caz, când putem să-l întrebuințăm, acel care conduce mai direct la țel. A avea puterea spre a putea sili fără discuție și rezistență pe semenul său să conlucreze la scopurile sale va fi prin urmare visul de aur al egoistului. Această putere însă, în societățile ceva mai înaintate, nu mai e lăsată la uzul necontrolat al individului izolat sau al unui grup de indivizi întâmplător. Ea își are organizarea sa socială, normele, regulile ei de acțiune. Acest organism social, cel mai înalt dintre toate și singurul care are putința de-a da injoncțiunilor sale o sancțiune imediată și zdrobitoare pentru puterea individuală, e ceea ce numim statul. Produs natural, ca și societatea, al istoriei și al vieții, menirea lui e de a fi păzitorul, scutul atât al societății cât și al individului. Dacă societatea prezintă egoismului personal și a celui unor grupuri mai mici sau mari, un câmp liber de dezvoltare, pe care acțiunea sa e mărginită numai prin propria rațiune, în stat acest egoism ne apare înlănțuit de niște norme generale care nu-i permit de-a se manifesta decât în limitele în care nu devine stricăcios pentru scopurile comunității. Și aceste norme, stabilite în folosul tuturor, au ca sancțiune nu numai autoritatea morală a opiniei sociale sau a propriei conștiințe, ci și puterea materială zdrobitoare a acelei comunități. Această personificare a puterii sociale în stat, pe care o vedem înzestrată cu o voință proprie a sa neatârnată și mai presus de voința grupurilor sociale sau ale indivizilor, e forma cea mai

puternică a vieții. Așezat, nu pe bazele șubrede ale unei concepții abstracte, ci pe temelia largă și adâncă a vieții unui întreg popor, statul cuprinde nu numai interesele momentane și parțiale ale membrilor unei societăți actuale, ci și interesele unui șir lung de generații viitoare; în el se întrupează individualitatea istorică a acelui popor. Ființă organică, ca și societatea din care s-a născut, el are un organism distinct de acel social; pe când în societate, forțele active, izvorâte din egoismul individual, lucrează oarecum încă în mod inconștient și instinctiv și nu urmăresc în genere decât rezultate imediate și mărginite, în organismul statului vedem că acele forțe ajung la conștiința activității lor, la o cunoștință mai clară a scopurilor de urmărit, la coordonarea și gruparea acelor scopuri, la subordonarea lor, a tuturor, la interesele totalității. Dacă în viața socială, urmărim mai ales scopurile noastre personale, dacă chiar urmărirea scopurilor mai largi și mai înalte o facem din punctul de vedere al satisfacției individuale și imediate a unei trebuințe pe care o simțim, în stat lucrăm pe lângă prezent și pentru un viitor adeseori îndepărtat, ba de multe ori jertfim în vederea acelui viitor îndepărtat o parte mare și însemnată a prezentului în care trăim. Cu alte cuvinte, ordinea și durata sunt elemente constitutive ale oricărui stat. Prin cea dintâi, el disciplinează egoismele individuale, le silește, la nevoie chiar prin întrebuințarea puterii materiale, a se cruța unele pe altele, a conlucra cu toate la scopul comun; prin cea de-a doua, el leagă activitatea unei generații de activitatea celor trecute și viitoare și o face numai în acest fel să devină în adevăr roditoare.

Deosebirea mijloacelor de acțiune prin care se obține conlucrarea oamenilor în societate și în stat atrage după

sine mărginirea sferei de acțiune a acestuia din urmă față de cea dintâi. Toate interesele, toate tendințele, toate mișcările sufletești trecătoare sau permanente formează obiectul diverselor legături sociale, determină formarea de grupuri mai mult sau mai puțin statornice, al căror scop este urmărirea și satisfacerea acelor tendințe, interese și afecte. Atât cuprinsul cât și întinderea acelor legături variază la infinit. Unele se pot întinde asupra mai tuturor cetățenilor unui stat, pot să fie anterioare formării acestuia, să viețuiască și după ce acesta a încetat demult a mai exista; așa, de exemplu, legăturile stabilite prin naționalitate, religie etc. Altele pot avea ca scop o trebuință mărginită, fie în raport cu numărul celor interesați, fie cu timpul cât durează acea trebuință, așa, de exemplu, partidele politice, societățile comerciale etc. Și unele și altele nu sunt bazate decât pe liberul consimțământ al celor ce fac parte din ele, fie că acest consimțământ s-a produs prin concordanța intereselor unuia cu scopurile altora, fie prin comunitatea de scopuri. Jocul firesc al acestor interese și scopuri, legătura organică ce îl produce, va exercita de multe ori asupra individului izolat o presiune destul de mare pentru a motiva voința sa, nicicând însă această presiune nu va spori până la sila materială. Această independență cel puțin relativă a individului față de societate e una dintre trăsăturile caracteristice ale acesteia. Nu tot așa, în stat; coordonarea și subordonarea voințelor e silită. În el importanța scopurilor urmărite pentru organismul întreg e așa de mare, încât interesul conservării acelui organism reclamă conlucrarea tuturor voințelor individuale la urmărirea acelor scopuri, și dacă

conlucrarea nu poate fi voluntară, ea va trebui să fie silită. Dar numai importanța scopurilor îndreptățește sila, numai siguranța că puterea nemărginită de care dispune statul nu va fi întrebuințată decât pentru acele scopuri îi fac pe toți să se împace cu această putere, care de câte ori nu este un scut al individului constituie o amenințare perpetuă a existenței sale.

Această amenințare o simțim numaidecât, de câte ori statul, această organizare a puterii sociale, cade pradă tendințelor egoiste. Libera dezvoltare a individualității, care este cel mai puternic și mai firesc mijloc de propășire, e oprită într-o mare parte a societății, odată cu tulburarea ordinii, care este garanția neapărată, condiția *sine qua non* a acelei dezvoltări. Și prin ordine se înțelege aici nu numai ordinea exterioară, oarecum materială a societății, acea intervenire a puterii comune care ne împiedică de a ne ucide unii pe alții, ci mai ales acea ordine mai înaltă care consistă în mărginirea puterii, pe de o parte, la scopurile pentru care a fost instituită, în funcționarea ei sigură și regulată, pe de alta, de câte ori acele scopuri sunt în cauză. Armonia firească a mișcării sociale, care face ca munca materială a unuia, lucrarea intelectuală a altuia, aptitudinile cele mai diverse, calitățile intelectuale și morale cele mai contrare să se susțină și să se completeze unele pe altele, pentru a conlucra cu toate, pe lângă atingerea scopurilor individuale care le pun imediat în mișcare, la atingerea scopului mai înalt al societății, e adânc zdruncinată. Pendula regulatoare a orologiului social lipsind, puterea motrice se traduce printr-o mișcare dezordonată și fără scop, mecanismul atât de delicat al societății se tocește,

coardele își pierd puterea de impulsiune, cringurile și roțile siguranța de acțiune. O asemenea tulburare, dacă se prelungește câtva timp, poate deveni un adevărat pericol social. Din cele trei mijloace de acțiune de la om la om, sila devine acela asupra căruia se ațintesc toate privirile. Eficacitatea ei putând fi pusă în serviciul tuturor intereselor particulare, tuturor ideilor bune sau rele care umplu capetele cele mai diverse, căpătarea puterii de a sili devine ținta tuturor acestor interese, preocupațiunea tuturor acestor capete. Toată mișcarea, toată lucrarea socială este subordonată politicii, care tinde a deveni ocupația exclusivă a poporului întreg. Această stare a spiritelor distrage pe de o parte pe oameni de la cultivarea celor două legături sociale mai folositoare, adică a acelei care constă în identitatea scopurilor, și a acelei care e bazată pe concordanța scopurilor unuia cu interesele celuilalt; ea distruge cu alte cuvinte spiritul de asociație liberă și pe acel de inițiativă individuală; pe de altă parte, ea înăbușește în societate acele simțiri mai înalte, acele aspirații ideale, care fac podoaba ei și care în timpurile de grea încercare îi servește de multe ori ca singurul mijloc de scăpare.

Scepticismul la noi

Scepticismul la noi

„Multe flori sunt, dar puține
Rod în lume o să poarte
Toate bat la poarta vieței
Dar se scutur multe moarte.“

M. Eminescu

Unul dintre fenomenele cele mai întristătoare ale dezvoltării noastre intelectuale, este un fel de scepticism ușor și superficial, care, lățindu-se din ce în ce, cuprinde straturi tot mai adânci ale societății noastre. Prea leneși pentru a se supune cugetării proprii, prea ușori pentru a pătrunde sub vălul înșelător al aparenței, la adâncimile sufletești de unde izvorăsc doar

gândurile roditoare, cei mulți se dedau la critica faptelor și a gândurilor altora, înainte de a fi făcut sau gândit ei înșiși ceva. Ce mirare că judecata lor are atât de puțină greutate încât se dezic în fiecare zi. Sclavi orbi ai succesului, dar sclavi turbulenți și nerăbdători, îi vedem schimbându-și părerile și legăturile sociale și sufletești cu o ușurință care dovedește cât de puțin temei au unele, cât de puțină rădăcină celelalte. Prin saloane și cafenele fac și desfac astăzi trebile țării, mâine până și viața cea mai intimă și simțirile sau relațiile cele mai sacre ale oricui. Fără răutate adâncă, dar fără milă, ei dărâmă totul în jurul lor, și surprinși de-a se găsi tot atât de jos precum erau la început, reîncep în fiecare zi opera lor cu aceeași stăruință și de multe ori cu aceeași izbândă.

Orice direcție a spiritului care tinde a deveni generală, are o cauză adâncă și fie ea bună, fie rea, cauza ei merită toată băgarea de seamă a acelora care se gândesc la dezvoltarea societății în care trăiesc. Viața intelectuală, a acesteia, ca și acea a individului, este cu toate incoerențele și contrazicerile aparente, un șir logic în care cele de astăzi produc firește pe cele de mâine, în care după frumoasele cuvinte ale poetului, o mișcare provoacă, la fel ca la războiul de țesut, mii de legături. De aci datoria de-a fi cu mare luare aminte la aceste direcții simptomatice.

Scepticismul societății noastre actuale este efectul firesc al prea repedei dezvoltări prin care a trecut țara noastră. Silită de-a ajunge popoarele civilizate, în rândul cărora râvnea să intre în scurt timp, și având deci a parcurge într-o generație fazele de dezvoltare pe care alte societăți le-au parcurs în secole, generația

care a întemeiat de 50 de ani încoace noua stare de lucruri la noi, a găsit în toate așezămintele și obiceiurile străvechi, o piedică care trebuia înlăturată cu orice preț. Timpul scurt ce-i era dat și lipsa de pregătire îndestulătoare pentru o operă de reformă atât de însemnată, a silit-o să procedeze nu cu creații proprii, rezultatul gândirii conștiincioase și al experienței îndelungate a lucrurilor, ci cu imitări sau copieri ale unor așezăminte și moravuri născute în alte medii sociale și care aveau acolo rădăcini care lipseau la noi. Răsturnarea aceasta obștească a tuturor bazelor sociale a trebuit să aibă ca rezultat declasarea tuturor agenților sociali. Funcționarea acestor agenți, sau a încetat de tot, sau a devenit nesigură și schimbătoare în efectele ei, din cauza slabului temei pe care îl aveau încă formațiunile noi. La această greutate s-a adăugat de la început o alta, provenită din lipsa unui personal pregătit îndestul pentru noile condiții sociale ce se creaseră. Spre a umple cadrele statului major intelectual pe care țara trebuia să i-l dea, mulți au fost chemați, pe care nimic nu-i îndrituia a juca rolul la care împrejurările mai mult decât destoinicia lor îi împinsese. Dintre acești mulți chemați au rămas puțini, foarte puțini aleși, și aceștia dispărând în numărul cel mai mare, care fără pricepere și mai întotdeauna fără caracter, ajunseseră la cele mai înalte trepte sociale, s-a putut acredita credința că reușita individului în lume nu are nevoie să se întemeieze pe aceste două baze solide ale individualității; că ea se poate obține numai și numai prin urmărirea îndrăzneață a țelului pe care și-l pune fiecare. Astfel, reformele sociale au avut ca efect o dezlănțuire nemărginită a individualismului. De câte

ori se slăbesc legăturile sociale, individul simțindu-se desfăcut de piedicile care îl apăsau până acum și-l conțineau în multe, își ia un avânt mai puternic. În lupta zilnică pentru existență, el se deprinde a se încrede mai mult în propriile sale puteri, a nu cere decât de la ele măsura aspirațiilor și dorințelor sale. Fără un frâu care să i se impună din afară, purtarea sa cu semenii săi nu va fi restrânsă decât prin propria măsură; această măsură lipsea și trebuia să lipsească celor mulți, întrucât putința lor de acțiune nu fusese încercată într-o luptă continuă cu alți factori sociali, întrucât ei reușiseră în viață fără merit și fără trudă. Ei credeau că totul le e permis, pentru că izbutiseră în toate, și luând succesul drept măsură a valorii, se socoteau importanți pentru că izbutiseră. Dar dacă suntem indulgenți față de noi înșine, nu pierdem pentru aceasta vederea clară a defectelor și slăbiciunilor altora, și de aceea, cu cât individul se socotea în noua noastră societate mai important, cu atât ceilalți îi vedeau mai mult slăbiciunile, ridicolul său; deci sporirea simțului propriu în individ, nefiind decât rareori întemeiată pe ceva, a avut ca efect total necunoașterea, și a părților bune ale unora, și adorația de sine a fiecăruia, ce a condus la disprețul și clevetirea tuturor.

O asemenea stare de spirit constituie, când se înrădăcinează, un adevărat pericol social, care ar putea conduce la disoluțiune societatea ce nu ar ști din timp să înfrângă tendința obștească de denigrare, disprețul absolut a toate și a tuturor. Pe cât critica serioasă, întemeiată pe cercetarea severă și conștiincioasă este un factor folositor și chiar neapărat al oricărei propășiri, pe atât scepticismul ușor și superficial e o

piedică a aceleiași propășiri. Pe când cea dintâi înlătura spre binele obștesc lucrurile și formele care învechindu-se au încetat de-a da roadele pe care le purta odinioară, acesta din urmă înăbușește mișcarea și gândirea la chiar nașterea lor. Departe de-a se asemăna, precum critica sănătoasă, cu vântul binefăcător care curăță atmosfera de miasmele cu care o umple procesul necontenit al descompunerii vitale și a pregăti tărâmul formațiunilor și ideilor noi, scepticismul de care vorbim se aseamănă cu izul otrăvitor și greu care apasă fără mișcare pe mlaștina socială, împiedicând orice dezvoltare organică. El este negația viitorului nu a trecutului, produsul descompunerii fără chezășia renașterii. Societățile însă, ca și indivizii, nu pot trăi din negații. Produse ale vieții, nu ale gândirii abstracte, ele au trebuința de a simți pururea bătând în pieptul lor forța creatoare căreia îi datorează existența și a se opri din cale este pentru ele, ca și pentru individ, începutul morții.

Dintre toți factorii care întrunesc puterile individuale spre scopuri comune, doi formează mai ales cimentul puternic care încheagă moleculele sociale într-un corp solid și în stare să reziste forțelor distructive pe care le întâlnim pretutindeni ca un corolar necesar al celor constructive. Acești doi factori care constituie însăși temelia oricărei societăți sunt credința și munca, termeni luați în înțelesul lor cel mai larg.

Din ziua în care omul, trecând peste faza satisfacerii exclusive a instinctelor sale pur animale, a început a se cunoaște pe sine însuși ca fiind un ce distinct de lumea care-l înconjoară, cu dualismul născut între el

și lume, s-a născut în pieptul lui și setea arzătoare de a rezolva acel dualism. Tălmăcirea enigmei lumii și a vieții a devenit preocuparea constantă a întregii omeniri și problema fiind cu mult prea grea pentru puterile, nu numai ale individului dar chiar ale generațiilor succesive de indivizi, căutarea soluției care interesa pe toți a devenit una din cele mai puternice legături de la om la om. Conștiința de multe ori obscură dar totdeauna vie despre neajunsul puterilor individuale spre rezolvarea veșnicei enigme, simțământul fiecăruia că și semenul lui e împins de aceeași trebuință de a rezolva aceeași enigmă, a întărit simțul de solidaritate umană care este baza oricărei grupări sociale. Problema însă neputând fi rezolvată și acțiunea omenească având nevoie la individ ca și la grupurile de indivizi de un directiv, s-a născut trebuința de a substitui priceperii clare a lumii și a vieții, un fel de icoană intuitivă care, luată drept tălmăcire a enigmei, făcea cu putință punerea unui țel atât pentru activitatea fiecăruia, cât și pentru conlucrarea tuturor. Dacă această icoană intuitivă o vedem schimbându-se adeseori, trebuința existenței ei a rămas veșnic vie în pieptul omenirii, și de aceea o vedem pe aceasta substituind credinței de ieri, recunoscută ca o eroare, poate altă eroare mai mare, dar care servind câtva timp drept direcție, menține vie în noi forța creatoare, trebuința și râvna de a găsi soluția veșnicei probleme.

Toate aceste credințe diverse care se succed în lanțul infinit al istoriei, toate aceste idealuri la a căror realizare omenirea lucrează necontenit, datorează existența lor convingerii implântate în fiecare piept omenesc că și în afară de individ, cu puterile și

scopurile lui mărginite, și mai presus de el există alte organisme care, deși nu incorporate într-un trup vizibil, nu sunt mai puțin reale, nu formează mai puțin un tot complet și însuflețit de o viață proprie. A fi membru conștient sau neconștient al acestor organisme de un ordin mai înalt e adevărata menire a individului, și numai în ele și prin ele viața sa proprie merită de a fi trăită, căci ceea ce întrece puterile sale mărginite e cu putință numai muncii consecvente și coordonate a generațiilor care se succed. Consecvența și coordonarea nu se pot însă obține fără credința comună în realitatea țelului urmărit, și de la intensitatea și căldura acestei credințe va atârna adevărata valoare a indivizilor, ca și tăria și vitalitatea societăților pe care le formează.

Dar oricât de intensă ar fi această credință, oricât de puternic avântul ideal pe care îi căpătăm din ea, mișcarea individuală ca și cea socială vor rămâne zadarnice și sterpe dacă, pe lângă acest factor, nu se va adăuga și cel al muncii. Pus în lumea pe tot locul mărginită a materiei, omul, cu aspirațiile, simțirile și tendințele sale infinite, a simțit de la prima sa deșteptare, că existența chiar, necum dezvoltarea individului și a genului său, nu pot fi obținute decât printr-o luptă continuă și fără răgaz între el și ea. Împins de cerința fundamentală a oricărei individualități de a-și asimila cele în afară de el, de a-și susține viața sa proprie, prin subjugarea și identificarea cu el însuși a celor ce-l înconjoară, omul, în această luptă de mii și mii de ani, a creat în lumea materială ca a doua lume a sa, în care obiectele firești supuse acțiunii sale s-au schimbat din obiecte inerte și fără scop, în obiecte

supuse unei voințe, având o destinație ce le este dată prin elementul intelectual venind din afară de ele. De la instrumentul cel mai grosolan datorat primului strămoș sălbatic până la producția artistică sau literară cea mai delicată, tot ce este sau a fost în lume ca manifestare a omenirii, nu e decât produsul acestei continue și neobosite transferări în lumea externă a mișcărilor, a concepțiilor ei interne. Fără această transpunere, fără această incorporare a gândirii în afară de ea, toate aceste mișcări și concepții nu au nici-o valoare pentru individ și pentru societate. Asemănate cu florile care rod în lume n-or să dea, ele cad de timpuriu de pe arborele vieții și, fenomene întâmplătoare și fără viitor, ele nu apar un moment la suprafață decât pentru a dispărea pentru totdeauna în noianul uitării. Această transpunere perpetuă a celor dinlăuntru nostru în lumea din afară de noi, această creație perpetuă e munca în înțelesul cel mai larg al cuvântului. Ei și numai ei, individul ca și societatea îi datorează existența și propășirea lor; de la ea numai putem aștepta îmbunătățirea soartei noastre, integrarea tot mai apropiată a ecuației lumii. A munci este astfel prima datorie morală precum este și cea mai de căpetenie putere socială.

Deci spre îndeplinirea acestei datorii morale, spre câștigarea acestei puteri sociale, se cuvine a ne îndrepta toate stăruințele. Când vom fi trecut prin fazele anevoioase și adesea dureroase ale creației proprii pe care le descrie poetul așa de frumos:

„Dar când inima-ți frământă
Doruri vii și patimi multe

Ș-a lor glasuri a ta minte
Stă pe toate să le-asculte,

Ca și flori în poarta vieței
Bat la porțile gândirii,
Toate cer intrarea-n lume
Cer vestmintele vorbirii.

Pentru-a tale proprii patimi,
Pentru propria viață,
Unde ai judecătorii,
Nendurații ochi de ghiață ?“,

când știind ce vrea să zică a crea, vom putea mai bine și mai just aprecia creațiile altora, și judecata noastră va avea greutatea ce-i lipsește acum. Ea va fi o critică nu o denigrare, căci pe lângă negarea activității altuia va pune fapta propriei vieți.

Cuprins:

Despre direcțiunea progresului nostru	5
Mișcarea socială la noi	53
Scepticismul la noi	85

În aceeași colecție

Mihail Kogălniceanu	*Radu Dragnea*
Oligarhia română.	
Marxism oligarhic	*Lotar Rădăceanu*
	Șerban Voinea
Scrieri politice	*Ștefan Antim*
Influența școalei economice liberale în România,	
în veacul al XlX-lea	*E. Demetrescu*

În curs de apariție

Scrieri politice și filozofice	*C. Stere*
Articole polemice	*Aurel C. Popovici*
Secolul corporatismului	*Mihail Manoilescu*
Scrieri politice puțin cunoscute	*Ștefan Zeletin*
Despre ortodoxie, națiune și alte	
chestiuni de actualitate	
(ediție de Alexandru Jinga)	*Melchisedec Ștefănescu*
Între liberalism și socialism	*Dimitrie Drăghicescu*
Monarhia socială	*Mihail Fărcășanu*
Despre marxism și țărănism	*Gheorghe Zane*
Gândirea marxistă în România precomunistă.	
O antologie (ediție de Steliu Lambru)	

CARTEA PRIN POȘTĂ

Pentru cărțile comandate, editura suportă costurile de transport prin poștă.
În plus: – pentru **2** cărți se acordă o reducere de 10%
– de la **3** cărți în sus se acordă o reducere de 15%.
Pentru a obține oricare din cărțile noastre, trimiteți comanda dumneavoastră pe adresa de e-mail: comenzi@domnior.ro sau, direct, la tel: **311.53.70,**
Mobil: 0724.523.093

DOMINO®

www.dominor.ro

Tel.: 021-311.53.70; mobil: 0724.523.093
redactia@dominor.ro; comenzi@dominor.ro
Piața Presei Libere nr. 1, București
Corp B2, etj. IV, cam. 391-392

Tiparul executat la DOMINO®